

Tartu Ülikool
Usuteaduskond
Kirikuloo õppetool

Toomas Erikson

**Tartu Aleksander Nevski kiriku ja koguduse
ajalugu 1940ndatest aastatest kuni koguduse
sulgemiseni ja taasavamiseni**

Magistritöö

Teaduslikud juhendajad

Prof. *dr. theol.* Riho Altnurme, Tartu Ülikool

Toomas Schvak MA, Tartu Ülikool

Tartu 2017

Sisukord

Lühendid.....	3
Sissejuhatus	5
Ajalooline eessõna.....	7
I. Teise maailmasõja aastad Tartu Aleksander Nevski kirikus ja koguduses.....	9
II. Tartu Aleksander Nevski kirik ja kogudus 1945–1961	16
III. Tartu Aleksander Nevski kirik ja kogudus 1961–1963.....	31
IV. Õigeusu kirik õigeusu koguduseta	35
V. Koguduse taastamine taasiseseisvunud Eesti Vabariigis	41
Kokkuvõte	57
Allikad ja kirjandus	59
Summary	65

Lühendid

EAÕK – Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik

EMK – Eesti Metodisti Kirik

ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

EPN – Eesti Piiskopkonna Nõukogu

EPV – Eesti Piiskopkonna Valitsus

EV – Eesti Vabariik

ERM – Eesti Rahva Muuseum

MN – Ministrite Nõukogu

NSVL – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit

TSN – Tööraha Saadikute Nõukogu

TRÜ – Tartu Riiklik Ülikool

RV – Riiklik Valitsus

SPA – Seitsmenda Päeva Adventistid

VÕK – Vene Õigeusu Kirik

VÕKN – Vene Õigeusu Kiriku Nõukogu

ÕVVTK – Õigusvastaselt Võõrandatud Varade Tagastamise Komisjon

Sissejuhatus

Käesoleva magistritöö paigutub kirikuloo valdkonda ning töö uurimisteenaks on Tartu Aleksander Nevski (praeguse EAÕKi Tartu Pühade Aleksandrite) õigeusu koguduse ja kiriku ajalugu 1940. aastatest kuni koguduse vägivaldse sulgemiseni 1962. aastal ning edasi kuni koguduse taastamiseni Eesti taasiseseisvumise ajal. Uurimus hõlmab ka ajajärku, mil õigeusu kogudust Sõbra tänava hoones ei tegutsenud.

Eesti õigeusu kiriku ja koguduste ajaloo uurimine on viimastel aastatel hoogustunud. Toomas Schvak on uurinud Tallinna Nõmme Ristija Johannese ja Rannu õigeusu koguduste ajalugu, Martin Toon ja Kaire Puumets-Sõber on kirjutanud bakalaureusetööd Kuressaare Püha Nikolai kogudusest ning Tallinna Pühtitsa abikloostri ajaloost. Üldisemalt on Eesti õigeusu kiriku ajalooa tegelenud Sebastian Rimestad, Andrei Sõtšov, Toomas Schvak, Ringo Ringvee, Priit Rohtmets ja Irina Paert. Samuti on Eesti õigeusu ajaloost läbi Moskva patriarhaadi vaatenurga kirjutanud patriarh Aleksius II (Aleksei Ridiger). Mitmete kiriku- ja kultuuriloolises plaanis oluliste koguduste minevikku ei ole veel siiski põhjalikumalt uuritud. Tartu Aleksandrite kirikust ja kogudusest ei ole uuel iseseisvusajal ilmunud ühtegi süstemaatilist ajaloolist uurimust, mistõttu on teave koguduse ajaloost lünklik ning vananenud. Magistritöö on jätkuks autori bakalaureusetööle, mis käsitles Tartu Aleksander Nevski koguduse ja kiriku ajalugu aastatel 1913–1940, st koguduse asutamisest kuni Nõukogude Liidu okupatsioonini.

Olles ise koguduse liige, valisin uurimistöö teema, et mõista paremini koguduse elus toimunud sündmusi ja nende mõju koguduse asutamisest tänapäevani. Süstematiseeritud ülevaate andmise kõrval olid peamised uurimisküsimused:

- 1) kelle initsiatiivil toimus koguduse sulgemine ja miks valiti uue ühendkoguduse kirikuhooneks väiksem ning tol ajal halvemas korras olev Jüri kirik;
- 2) kuidas toimus koguduse taastamine taasiseseisvumise ajal ning kes oli selle eestvedaja;
- 3) mis rolli mängis taasavatud kogudus Konstantinoopoli jurisdiktsiooni alla

kuuluva EAÕKi taastamises taasiseseisvumise ajal.

Magistritöö ülesehitus on peamiselt kronoloogiline, vaid mõned teemad on toodud selguse ja kompaktsuse mõttes ühtse plokina. Kronoloogiline ülesehitus on valitud, et säiliks ajaline linearsustelg. Töös on viis peatükki, mis käsitlevad järgmisi teemasid:

- 1) kirik ja kogudus II maailmasõja ajal;
- 2) kogudus ENSVs enne sundsulgemist;
- 3) koguduse sulgemine nõukogude võimu ja Tartu linnavalitsuse poolt;
- 4) õigeusu kirik õigeusu koguduseta;
- 5) koguduse taastamine ja kiriku tagasisaamine.

Uurimuses on kasutatud ajaloolist meetodit, st magistritöö põhineb primaarsete ja sekundaarsete ajalooallikate läbitöötamisel ja kriitilisel analüüsil. Kasutatud on Rahvusrhiivi Ajalooarhiivis ja Riigiarhiivis olevaid säilikuid, samuti Tartu Pühade Aleksandrite, Tartu Püha Luuka metodisti koguduse ning ülempreester Aleksander (Aivar) Sarapiku eraarhiive. Lisaks on kasutatud perioodilisi väljaandeid ja informantidelt saadud suulisi ning kirjalikke teateid. Aleksandri koguduses teeninud vaimulike elulookirjeldusi ei ole tööle lisatud, kuna need on leitavad aadressil www.eoc.ee.

Uurimistöö tulemuseks on ajalooline ülevaade Tartu Aleksandri(te) kiriku ja koguduse elust 1940. aastast kuni koguduse taastamiseni Eesti taasiseseisvumise ajal. Töö pakub infotiheda ülevaate kiriku ja koguduse sulgemisest, taasasutamisest, koguduse jumalateenistuslikust elust, koguduse arengut suunanud inimestest, koguduses aset leidnud lahkkelidest, lõhenemistest ja leppimistest, kiriku ja selle krundi haldamisega seotud küsimustest ning muudest koguduse igapäevaelu aspektidest, paigutades need laiemasse kirikuelu konteksti. Magistritöö lubab ka üksikjuhtumi uurimise kaudu heita pilgu taasiseseisvumise ajal toimunud kahe õigeusu kiriku (EAÕK ja MPEÕK) jurisdiktsiooni tekkimisele Eestis.

Ajalooline eessõna

Tartu Püha Aleksander Nevski kogudus loodi 20. sajandi alguses, mil Eesti alad kuulusid Vene tsaaririigi koosseisu ja siinsed õigeusklikud¹ Vene Õigeusu Kiriku Riia piiskopkonna² alla. Koguduse üheks tekkepõhjuseks võib pidada Karlova mõisa maadel asunud aleviku kiiret kasvu. Peamiselt eestlastest asunikega alevikus elas palju õigeusklikke, kel puudus oma kirik. Teenistustel käidi koos eesti kogudusega Jüri kirikus Peterburi tänaval (praegune Narva maantee) või venekeelse kogudusega Uspenski kirikus Magasini tänaval.

1913. aastal tekkis linnaosas elavatel haritlastel mõte rajada oma apostlik-õigeusu kogudus ning ehitada kirik. Idee eestvedajaks oli noor õigeusu preester Anton Laar, kes alustas koguduse registreerimist ja pöördus Riia Vaimuliku Valitsuse poole palvega rajada Karlova alevikku kirik. Riias leiti, et palve on põhjendatud ning vastati jaatavalt. Asuti koguma ka annetusi kiriku ehitamiseks. Leiti sobiv krunt Karlovas, Sõbra tänaval: 1914. aasta aprillis pandi kirikule nurgakivi ja 1917. aasta detsembriks oli Vladimir-Suzdali sakraalarhitektuuri mõjutustega kirik valmis. Peale Aleksander Nevskile pühendatud peaaltari oli kirikus veel kolm altarit: Jumalaema kaitsmise altar, Serafimile ja Olgale pühendatud altariid. Kiriku peaaltar oli ainus, mille oma piiskopiametis pühitses esimene eestlasest piiskop ja kristlikuks pühakuks kuulutatud piiskop Platon (Paul Kulbusch). Ülejäänud kolm altarit pühitses Riia ja Miitavi peapiiskop Joann (Smirnov).

Vastvalminud kirikus oli kaks pihtkonda: eesti- ja venekeelne. Venekeelne pihtkond lahkus 1918. aastal Tartu Uspenski kirikusse ja sellest ajast jäi kirikusse üksnes eestikeelne õigeusu kogudus (EAA.1978.1.79).

1919. aastal moodustas Eesti Apostlik Õigeusu Kiriku Täiskogu Kiriku Keskkvalitsuse – Eesti Piiskopkonna Nõukogu. Aasta hiljem saavutati autonoomia VÕKist ning alates 1923. aastast kuulus EAÕK iseseisva kirikuna

---

¹) Õigeusklike eestlaste kogukond kujunes välja 1840. aastatel Liivimaa kubermangus ja 1880. aastatel Eestimaa kubermangus toimunud kirikuvahetusliikumise käigus. Paljud eestlased siirdusid luteri kirikust riigikiriku staatuses olevasse õigeusu kirikusse, kas siis usulistel põhjustel või lootes parandada enda majanduslikku olukorda ning pääseda Balti mõisnike rõhumise alt (Schvak 2015: 419).

²) Riia ja Miitavi piiskopkonda juhtis toona ülempiiskop Joann (Smirnov).

Konstantinoopoli patriarhaadi õigusalluvusse (Sõtšov 2001: 22–26).

Tartu Aleksander Nevski kogudus sattus Eesti Vabariigi sündides majanduslikku kitsikusse, kuna Vabadusõja lõppedes oli algselt pooleteiseturhandene kogudus vähenenud pea poole võrra, samuti oli kadunud riigipoolne toetus, mis oli kirikul tsaaririigi ajal. 1920.–1930. aastatel sattus kogudus sisemiste tülidega avaliku tähelepanu alla. Tülide tagamaaks oli koguduse asutaja, Anton Laari soov jätkata hingehoidlikku sidet Aleksandri kogudusega, ehkki ta ise oli sel ajal juba Tallinna Issanda Muutmise kiriku preester. Anton Laar osales teadlikult uue pihtkonna loomises Aleksander Nevski koguduses ja 1926. aastal heategevus- ja ususeltsi „Kalju“ loomises, millest kujunes hilisem Ristiülendamise kogudus (1927). Viimane koosnes Aleksander Nevski koguduse liikmetest, kes soovisid Laari tagasi ja olid Aleksandri koguduse toonase preestri Joann Envere vastu. Kahel kogudusel tekkis tüli ruumide pärast, kuna mõlemad kogudused pretendeerisid samale kirikuhoonele. Tüli lõppes 1928. aastal, kui preester Envere loobus vabatahtlikult koguduse juhtimisest, Tartusse tagasi kolinud Anton Laar võttis oma vana koguduse uuesti üle ning Ristiülendamise kogudus lõpetas tegevuse. Anton Laar suri ootamatult 1933. aastal insuldi tagajärjel. Pärast seda kogudus enam korralikult toimima ei hakanudki, esile kerkisid taas vanad laharvamused ning kogudus oli endiselt väga valiv preestrite suhtes. 1940. aasta Nõukogude Liidu okupatsioon paiskas koguduse elukorralduse lõplikult segi (EAA.1978.1.79).

Tartu Aleksander Nevski kirik ja kogudus mängisid uuemas Eesti õigeusu kiriku ajaloos tähtsat rolli muuhulgas tänu siin teeninud vaimulikele. I maailmasõja ajal, kui Riias evakueeriti tsaarivõimu ametiasutused, asus Tartusse³ Riia ja Miitavi ülempiiskop Joann (Smirnov) ning Tartu Aleksander Nevski kirikut kutsuti ka ülempiiskopi kirikuks. Koguduse asutaja, ülempreester Anton Laar, osales EAÕKi rajamisel ja andis koos Konstantin Koklaga välja eestikeelset õigeusu kirjandust. Tartu Aleksander Nevski kirikus teenis ka aktiivne Eesti õigeusu kiriku iseseisvuse eest võitleja, Tartu Ülikooli õigeusu dogmaatika õppetooli professor Karp Tiisik.

---

³) Tartus asudes elas Karlovas, Õnne 13. Seetõttu oli Sõbra tänaval olev Aleksander Nevski kirik tema elukohale kõige lähemal olev õigeusu kirik (EAA. 1978. 2. 17, l 2).

I. Teise maailmasõja aastad Tartu Aleksander Nevski kirikus ja koguduses

16. juunil 1940 esitas Nõukogude Liit Eesti Vabariigi saadikule ultimaatumi ja 17. juunil algas Nõukogude vägede sissetoomine Eestisse. 19. juunil saabus Eestisse NLKP Keskkomitee liige Andrei Ždanov, kes alustas vasakpoolse valitsuse moodustamist ja Eesti Vabariigi Nõukogude Liidule allutamist: Jüri Uluotsa valitsus vahetati välja Nõukogude Liidu meelse Johannes Varesse valitsuse vastu, laiali saadeti Eesti Vabariigi Riigikogu ning valiti uus, kommunistlik Riigikogu. Uus Riigikogu võttis 22. juulil vastu otsuse pöörduda NSVL Ülemnõukogu poole palvega Eesti NSVLi koosseisu võtmiseks (Sõtšov 2001: 32). Pärast juunipööret asuti ka usuühingute vastu rakendama juriidilisi ja majanduslikke meetmeid. Esmalt võeti vastu kohalike usuühingute tegevust kitsendavad seadused ning pärast Eesti liitmist 6. augustil 1940 Nõukogude Liiduga laienesid Eesti aladele ka muud NSVLi seadused. 23. juulil 1940 võeti vastu deklaratsioon, millega kuulutati maa rahva omandiks ning kirikud ja kogudused kaotasid oma kinnisvara. Sama aasta augustis keelustati koolides usuõpetus; koguduste juures toimuvaid usuõpetuse tunde esialgu ei keelustatud. Vaimulike ja nende perekonnaliikmete pensionikapital kaotati 28. septembril. Novembris 1940 kehtestati vaimulikele töelistest seitse korda kõrgemad üürihinnad ja alates veebruarist 1941 pidid kogudused hakkama elektri eest maksma üldtariifist neliteist korda kõrgemat hinda (Schvak 2013: 55–56).

Moskva patriarhaat alustas EAÕKi likvideerimist veebruaris 1941⁴, kuid sellest hoolimata ei õnnestunud Moskva patriarhaadi eksarh⁵ Sergil (Voskressenski) reorganiseerida siinset kirikut Eesti piiskopkonnaks, erinevalt Läti õigeusu kirikust, kus allutamine viidi läbi kiiremini. EAÕKi likvideerimisega ja eksarhaadi (halduspiirkonna) loomisega veebruaris 1941 eiras Moskva patriarhaat Eesti ja Läti õigeusu kirikute õigusi. EAÕKi metropoliit Aleksander

---

⁴) 24. veebruaril 1941 likvideeriti Moskva patriarhaadi otsusega nr 10 Eesti ja Läti õigeusu kirikud ning nende asemele moodustati Moskva patriarhaadi eksarhaat kui üks metropoolia, mille koosseisu kuulusid Leedu, Läti ja Eesti piiskopkonnad. 2. märtsil määrati Moskva patriarhaadi ukaasiga nr 387 Leedu ja Vilniuse uus metropoliit Sergi (Voskresenski) vastloodud eksarhaadi juhiks. (Sõtšov 2001: 37)

⁵) Õigeusu patriarhi esindav piiskop.

(Paulus) protesteeris sunniviisilise ühinemise vastu ning üle poole vaimulikest loobus ajavahemikul maist 1940 kuni märtsini 1941 kirikuteenistusest (Sõtšov 2004: 34).

22. juunil 1941 algas sõda Saksamaa ja NSV Liidu vahel. Saksa väed vallutasid Tallinna linna 28. augustil. Esialgu jäid Saksa okupatsioonivõimud kiriklike küsimuste suhtes äraootavale seisukohale, kuid metropoliit Aleksander kuulutas end juba II maailmasõja esimestel päevadel iseseisva EAÕKi peaks. Pärast nõukogude vägede taganemist Eestist katkestas EAÕK 28. augustil 1941 sidemed Moskva patriarhaadiga ja taastas oma tegevuse autonoomse kirikuna Konstantinoopoli patriarhiaadi alluvuses. 1941. aastal naases teenistusest loobunud 76 vaimulikust 24 kiriku teenistusse. 19. juunil 1942 nõudis Ida-alade riigikomissar kõigi usuühingute registreerimist. 30. juunil teatas metropoliit Aleksander avalikult, et ta ei allu eksarhile, vaid on iseseisva EAÕKi pea ning palus Saksa Julgeolekupolitsei Tallinna osakonna ülemalt EAÕKi registreerimist. 23. juulil 1942 aset leidnud sinodi koosoleku otsuse põhjal registreeris metropoliit Aleksander Tallinnas Eesti kindralkomissari juures EAÕKi metropoolia Konstantinoopoli alluvuses. 20. oktoobril 1942 tunnistas Saksa kindralkomissariaat ametlikult EAÕKi, kuid sakslaste ametliku tunnustuse sai ka EAÕKist lahku löönud Narva piiskop Pavel (Dmitrovski), kes oli koos 24 kogudusega moodustanud oma piiskopkonna Moskva patriarhaadi alluvuses⁶. See tõi EAÕKis kaasa kirikulõhe, sest vaatamata iseseisvuse ja kirikuelu taastumisele Saksa okupatsiooni ajal lõhestas uus, Moskva alluvuses tegutsev piiskopkond, EAÕKi sisemist ühtsust. Saksa okupatsiooni ajal sai EAÕK juurde ühe piiskopi: metropoliit Aleksander ja endine Petseri ülempiiskop Nikolai (Leisman) pühitsesid 25. juulil 1943 Tallinna Issanda Muutmise peakirikus Petseri ja Tartu piiskopiks Petserimaa praosti Peetri (Pähkel), kelle hoolde usaldati Kagu-Eesti piirkond (Sõtšov 2001: 43–49, Sõtšov 2004: 34–35).

Kõik Tartu õigeusu kogudused jäid 1940. aastate kirikutüli ajal

---

⁶) EAÕKile anti õigus töötada endistel alustel Eesti Õigeusu Metropooliana ja selle peana tunnistati metropoliit Aleksandrit ning 28. oktoobril 1942 anti Saksa kindralkomissari resolutsiooniga vaimulikonnale ja kogudustele valikuvabadus, kas jääda EAÕKi metropoliit Aleksandri juhtimise alla või Narva piiskop Paveli juhtimise alla. Moskva patriarhaadi eksarhaadi alluvusse jääda tahtnud Narva piiskopkond esitas avalduse 18. septembril 1942 ja piiskopkond registreeriti koos 24 kogudusega 10. novembril Saksa võimude poolt kui Moskva patriarhaadi Läti ja Eesti eksarh Sergile alluv piiskopkond (Sõtšov 2001: 48, 49)

Konstantinoopoli patriarhaadile alluva EAÕKi koosseisu. Üldiselt mõjusid 1940. aastal nõukogude võimu poolt usuühingute tegevusele kehtestatud piirangud koguduste elule halvavalt ja täielikult ei õnnestunud kogudustel taastuda ka Saksa okupatsiooni aastatel (Schvak 2013: 55). Tartu Aleksander Nevski kirik oli natsionaliseeritud nõukogude võimu poolt 11. detsembril 1940, sh koguduse hooned, pangas olnud hõberiistad, küünlajalad, karikad, hõbekaantega evangeeliumid jne. 15. detsembril 1940 otsustas kogudus kuni olukorra selginemiseni riigis teenistusi mitte pidada. Kirik avati uuesti 5. aprillil 1941 ning paar kuud pärast teenistuste taastamist tabas kirikut lahingutegevus (EAA.1978.1.79, l 108). Kui Saksamaa ründas 22. juunil 1941 Nõukogude Liitu, kohandati Aleksander Nevski alumine kirikusaal varjendiks ning aknad kaeti liivakottidega. Tartu pommitamisel 11.–12. juulil puhkenud tulekahjude ajal avati kirik inimestele: siia kogunes nii palju varjulisi, et abivajajate mahutamiseks tuli avada ka altariuksed⁷. Pommitamise ajal sai kirik kolm tabamust: Luunja poolt tulistatud mürsu lööklaine purustas ühe kirikutorni, kaks Raadimõisa poolt tulistatud mürsku osa katusest ning peatorni külje, üks mürsk tungis ka ülemise kiriku altarisse, kuid õnneks ei lõhkenud. Lööklainete ja pommikildude tõttu said purustusi ka kellatorn ja kiriku aknad (EAA.1978.1.79, l 110).

25. juulil 1941 Tartu linnas alanud Saksa okupatsiooniga kaasnes Eesti Vabariigis kehtinud kirikuõiguse järk-järguline taastamine ja nõukogude-aegsete repressiivsete kirikuseaduste tühistamine (Schvak 2013: 57). Sel ajal tehti algust ka kiriku taastamistöödega: sügisel parandati altar ning 1942. aasta kevadel osaliselt katus (EAA.1978.1.79, l 111). Kiriku remont edenes siiski aeglaselt, kuna sõja ajal oli raskusi nii materjalide kui tööjõu leidmisega. Kogudus suutis 1941. aastal kannatada saanud kirikutorni katuse lõplikult taastada alles 1943. aastaks (EAA.1978.2.20). Altari katus jäi pleki puudusel siiski katmata ning vihma ajal olid kirikus suured lombid (EAA.1978.1.79).

29. septembril 1942 saatis kogudus Saksa okupatsioonivõimude poolt asutatud Tartu linna Sõjakahjude Hindamise Ametile teadaande, kus kirikule tekitatud sõjakahjude kogusummaks hinnati 8950 Eesti krooni. Lootust kahjude hüvitamiseks riigi poolt sõja tingimustes siiski ei olnud, vastupidi, kogudustelt

---

⁷) Üldjuhul võivad õigeusu kiriku altarisse siseneda ainult meessoost õigeusku ristitud ja sedagi ainult preestri loal.

oodati panustamist nii sõjapidamisse kui ka tsiviilelanikkonna abistamisse: Tartu Aleksandri kogudus annetas näiteks Saksa okupatsioonivõimudele sõjavarustuse valmistamiseks 20 kilo metallist ja vasest kirikutarvikuid (EAA.1978.2.30, l 2-4). Lisaks palus Tartu linnavalitsuse sotsiaalosakond vaimulikel pöörduda koguduste poole, et nad kahju kannatanud kaaslinlaste abistamiseks korjandusi korraldaksid (EAA.1978.2.176, l 3).

Koguduse ametlik hooldaja Saksa okupatsiooni algusaegadel oli Rõngu preester Theodor Bleive, kirikuvanem Andrei Tali⁸ ning koorijuht Johannes Bleive (EAA.1978.1.79, l 123). 1943. aastal sai Tali asemel kirikuvanemaks Mihkel Tomson, kes jäi ametisse kiriku sulgemiseni 1962. aastal (EAA.1978.2.19). Juba enne kirikuvanema vahetumist, 1942. aasta lõpul, algasid segadused preestritega: kogudus soovis endale alaliseks preestriks Uruste ja Saare-Uhmaru koguduste preestrit Ilja Adamovi Praost Konstantin Kokla ja preester Theodor Bleive olid selle soovi vastu. Preester Bleive saatis 17. septembril 1942 preester Adamovile kirja, milles süüdistas viimast koguduse siseasjadesse sekkumises ning ühtlasi tühistas koguduse poolt preester Adamovile saadetud kutse tulla 27. septembril Aleksandri kirikusse teenima. Bleive heitis Adamovile ette soovi lõhestada Tartu õigeusu kogudusi: tema väitel soovivat Adamov pärast Aleksandri koguduse preestriks saamist mõjutada Jüri ja Uspenski kirikute koguduseliikmeid Aleksandri kogudusse üle tulema. Adamovi määramist Aleksandri koguduse preestriks taunis ka Uspenski koguduse ülempreester Nikolai Pavski (EAA.1655.3.599, l 141–142). Ilja Adamov vastas Bleive kirjale 2. oktoobril 1942. Adamov kinnitas, et ta ei soovi Tartu õigeusu koguduste lõhenemist ega tee propagandat eesmärgiga saada Aleksandri koguduse preestriks. Adamovi sõnul olevat Aleksandri kogudus ise pöördunud tema poole palvega asuda koguduse preestri kohale; ühtlasi palus Adamov Bleivel talle enam „lapsikuid kirju“ mitte saata (EAA.1655.3.599, l 143–144).

Koguduse esivaimuliku probleemi üritati lahendada ka metropoliidi abiga. Preester Adamov pöördus 27. novembril 1942 kirjaga metropoliit Aleksandri poole. Oma pöördumises rõhutas Adamov, et Aleksandri koguduse nõukogu saatis talle 1942. aasta 17. novembril ja uuesti 19. novembril kirja, milles paluti

---

⁸) Kauaaegne kirikuvanem ja kirikuehituskomitee liige Andrei Tali, endise nimega Zimbrot, eestindas nime 1938. aastal (EAA.1978.1.79, l 123).

asuda koguduse preestri ametikohale. Adamov kinnitas, et metropoliidi õnnistusel on ta nõus asuma Aleksandri koguduse preestri kohale (EAA.1655.3.599, I 140). 15. novembril 1942 oli metropoliidiga samas küsimuses ühendust võtnud toonane kirikuvanem Andrei Tali, kes väitis, et kuna ajutine preester Bleive on hõivatud veel nelja kogudusega, siis jäävad Aleksandri kirikus teenistused ära ning preestril napib aega koguduse muredega tegelemiseks. Tali leidis, et preestri kohale sobiks hästi Ilja Adamov, kes oli varasemalt Aleksandri kirikus ajutiselt teenides kogudusele väga hea mulje jätnud. 22. jaanuaril 1943 pöördus metropoliit Aleksandri poole ka koguduse nõukogu, tuues välja samad põhjendused, mis olid esitatud kirikuvanem Tali kirjas (EAA.1655.3.599, I 121, 123–124, 126–127). Metropoliit saatis 10. märtsil 1943 praost Koklale kirja, milles palus lahendada olukord Aleksandri koguduses (EAA.1655.3.599, I 148). Päev varem, 9. märtsil 1943, oli metropoliit saatnud koguduse juhatusetele teate, et kaalukatel põhjustel ei ole võimalik Ilja Adamovit Aleksandri koguduse alaliseks esipreestriks määrata. Mis need põhjused olid, seda välja ei toodud, kuid 27. märtsi otsusega nr 14 vabastas metropoliit Theodor Bleive tema enda soovil koguduse preestri kohustuste täitmisest (EAA.1978.2.177, I 3–4). 16. mail 1943 kinnitas metropoliit Aleksander otsusega nr 22 koguduse uueks alaliseks preestriks Tartu Jüri koguduse endise diakoni Dioskor (Oskar) Juurma (EAA.1655.3.599, I 114). Viimane oli preestriks pühitsetud vaid mõni kuu varem, 6. detsembril 1942 (EAA.1978.2.20).

Juurma määramine Aleksandri koguduse preestriks tekitas koguduses taas käärimist, kuna uus preester oli kogudusele võõras ning kogudus ei olnud loobunud soovist saada preestriks Ilja Adamovit. Praost Konstantin Kokla pidas 28. novembril 1943 toimunud templipüha teenistusel jutluse, milles noomis kogudust. Kokla andis mõista, et Tartu Aleksandri kirikus tegutseb „paha vaim“, kes ilmutas end juba 1927. aastal, kui Aleksandri kogudusest eraldus Anton Laari eestvedamisel Ristiülendamise kogudus. Kokla juhtis koguduse tähelepanu sellele, et preestrite määramistel on tagamaad, millest koguduseliikmed ei pruugi aru saada. Ta soovitas kogudusel maha rahuneda, mitte nõuda koguduse tahtmise täitmist ning alandlikult leppida sellega, mis Püha Vaim läbi Sinodi on määranud (EAA.1978.1.79, I 115).

Kogudusel ei õnnestunudki praosti ja metropoliidi vastuseisu tõttu oma tahtmist saavutada ning preester Juurma teenis koguduses 1944. aasta suve lõpuni. Vahepeal, 30. jaanuaril 1944, saadeti Juurma küll Narva rindele, kus ta oli Eesti Kaitsepataljoni kompanii ülem. Rindelt sattus Juurma üsna kiiresti haiglasse ning pöördus pärast sõjaväeteenistusest vabastamist kogudusepreestri ametisse tagasi (EAA.1978.1.79, 1 115).

26. märtsil 1944 Punaarmee korraldatud õhurünnakus Tartule purunesid ülemise kiriku aknad ja lööklaine lõi eest alumise kiriku ukse (EAA.1978.1.79, 1 116). Samal kuul soovis Saksa okupatsioonivõim kiriku kellasid alla võtta ning sõjaväele üle anda (rekvireerimisele kuulusid kõik kirikukellad, mis olid valmistatud peale 1800. aastat). Preester Juurma suutis selle endise armeehvitserina ära hoida. Jätkus ka kiriku remont ning 22. juuliks 1944 saadi ülemine kirik korda (EAA.1978.1.79, 1 117).

Kuna Tartu pommitamisel oli kahjustada saanud ka teise eestikeelse õigeusu koguduse – Jüri koguduse – kirikuhoone, siis jagas Aleksandri kiriku kogudus 26. märtsist kuni 4. maini 1944 Jüri kogudusega kiriku alumist saali. Peale seda läks Jüri kogudus Uspenski kalmistukirikusse Raadi surnuaial. Jüri koguduse toonane preester Konstantin Kokla olevat üritanud kahte kogudust ühendada, aga kuna kohtas Aleksandri koguduse poolt tugevat vastuseisu, siis pidas ta paremaks koos oma kogudusega lahkuda (EAA.1978.1.79, 1 116).

Augustis 1944 alustas Punaarmee pealetungi Tartule, viimane teenistus Aleksandri kirikus peeti 13. augustil ja neli päeva hiljem, 17. augustil, põgenes preester Juurma koos perega Tallinnasse. Ta võttis kaasa armulauakarika, antiminsi⁹, altariristi ja altari evangeeliumi. Ülejäänud väärtuslikumad asjad ning teenistusriided peitis altariteenija August Soll kellatorni katuse alla ning läks ka ise 18. augustil läheneva Punaarmee eest pakku. 16. septembriks oli Tartu täielikult Punaarmee käes ja võim vahetunud¹⁰. 23. septembril sõjapaost tagasi jõudnud altariteenija Soll leidis eest rüüstatud kiriku, tema sõnul oli kõik see, mida andis kaasa viia, kaasa viidud, jäänud oli vaid ikonostaas ning ikoonid.

---

⁹) Piiskopi poolt antud riie, mille peal viiakse läbi armulaua õnnistamise ja pühitsemise tseremoonia.

¹⁰) Enne Eesti vallutamist Punaarmee poolt õnnetus metropoliit Aleksandril ja veel 23 EAÕKi vaimulikul pääseda eksiili Saksamaale, jättes kirikut haldama sinodi, mille tegevus Eestis lõpetati 16. aprillil 1945 (Kaljukosk 1995: 31).

Rüüstajatest oli imekombel maha jäänud ka kaks kilo vahaküünlaid, mis sõjaolusid arvestades oli nõutud kaup (EAA.1978.1.79, l 118). Aleksandri kogudust hooldama määratud ülempreester Joann Envere¹¹ pühitses 19. oktoobril 1944 alumise kiriku ja toimus ka teenistus (EAA.1978.1.79, l 119). 24.–25. detsembril 1944 pandi toime järgmine rüüstamine, mille käigus varastati nii küünlaid kui kirikutarvikuid, sealhulgas preester Envere kullast kaelarist ja hõbedast armulauakarikas. Esimene jõululiturgia peeti seetõttu Pauluse luteri koguduse käest laenatud armulauakarikaga (EAA.1978.1.79, l 120).

Tartu Pauluse koguduse kirik oli samuti sõjas tugevalt kannatada saanud, seetõttu palusid nad 1944. aasta sügisel Aleksandri koguduselt luba kasutada ülemist kirikusaali. Aleksandri koguduse liikmetest suur osa oli veel sõjapaos, seega andis kirikuvanem Mihkel Tomson selleks suusõnalise loa ning esimene luterlik teenistus peeti Aleksandri kirikus 22. oktoobril 1944 (EAA.1978.1.79, l 119). 31. detsembril 1945 teatas Pauluse kogudus, et lahkub Tartu Aleksandri kirikust, kuna ei ole sõlmitud ametlikku ruumide rendilepingut ning see takistavat koguduse uuesti registreerimist.¹² Pauluse kogudus tänas Aleksandri kogudust külalislahkuse eest ning lubas ruumid vabastada 15. jaanuariks 1946 (EAA.1978.2.178, l 6). Aleksandri kogudus oleks meelsasti sõlminud Pauluse kogudusega lepingu, sest see oleks aidanud rahastada kiriku taastamistöid, kuid 5. märtsil 1945 EAÕK Metropoolia Sinodi asemele moodustatud Eesti piiskopkonna nõukogu ei andnud selleks luba. Joann Envere poolt nõukogule saadetud vastavasisulisel palvele vastati kategoorilise teatega, et õigeusu kirikut ei üürita põhimõtteliselt võõrausulistele (EAA.1978.1.79, l 20).

---

¹¹) Joann (Entson) Envere oli Tartu Aleksander Nevski koguduses preestriks ka aastatel 1921 kuni 1928.

¹²) 14. märtsil 1945 oli kõigile Eesti NSV kogudustele antud käsk koheselt registreeruda (Sõtšov 2004: 55).

II. Tartu Aleksander Nevski kirik ja kogudus 1945–1961

Pärast Eesti taasokupatsioonist nõukogude võimu poolt 1944. aastal otsustas Moskva patriarhaadi sinod 10. detsembril otsusega nr 2074 lõpetada EAÕK Metropoolia Sinodi tegevuse¹³. Ametlikult lõpetati Sinodi tegevus 1945. aasta märtsis ning moodustati Moskva patriarhaadile alluv Tallinna piiskopkond, mille juhiks sai endine Narva piiskopkonna ülempiiskop Pavel (Dmitrovski) (Sõtšov 2004: 36) Samal aastal loodi Eestis Nõukogude Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures tegutseva Vene Õigeusu Kirikuasjade Nõukogu ning Usukultusasjade Nõukogu volinike ametikohad (Ringvee 2011: 32). Ülempiiskop Pavel suri 2. veebruaril 1946 ning Eesti piiskopkonna ajutiseks hooldajaks määrati Leningradi ja Novgorodi metropoliit Grigori (Tšukov). Uue jurisdiktsiooniga kaasnesid ka uued korraldused liturgilises ja kirikuelus, näiteks teatati koguduste vaimulikele 10. märtsil 1946 saadetud ringkirjaga nr 66, et Moskva ja kogu Venemaa patriarhi Aleksiusi (Simanski) korraldusel on Eesti piiskopkonna juhtimine usaldatud Eesti piiskopkonna nõukogule, mille kaudu toimub edaspidi suhtlemine usuasjade voliniku Nikolai Karsakoviga (EAA.1978.2.178, l 2). 1946. aastal määrati lõplikult kindlaks Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna sise- ja välispiirid. Eesti piiskopkond jaotati 11 praostkonnaks ja 138 koguduseks ning kehtestati uus kirikuseadus – VÕK 1945. aasta põhimäärus (Sõtšov 2004: 57). Juba 1945. aastal kujunes nõukogude kirikupoliitikas välja suundumus, mille kohaselt tuli kõik Eesti piiskopkonna kogudused ja vaimulikud registreerida, sõlmida lepingud kirikuvarade kasutamiseks ning koguduste maksustamiseks (Sõtšov 2004: 55). Tartu Aleksandri kogudus registreeriti 22. detsembril 1945. aastal (luba nr 19) ning koguduse kasutusse jäid kirikuhoone, seda ümbritsev maa ja majad Saekoja 23 ning 25 (ERA.R-1989.3.415, l 31).

---

¹³) Otsuse sisu oli; lõpetada EAÕ Metropoolia Sinodi tegevus Tallinnas, moodustada ajutine piiskopkonna nõukogu, mis koosnes neljast liikmest (preestrid Aleksander Ossipov, Mihhail Ridiger, Joann Meltsaar ja Nikolai Kokla) ning esimehest (ülempreester Joann Bogojavlenski). Vastloodud ajutise piiskopkonna nõukogu peaülesandeks pidi saama nn kirikulõhes oleva EAÕKi vaimulikkonna ja koguduste vastuvõtt patukahetsuse ja registreerimise kaudu. (Sõtšov 2001: 56)

Uutes tingimustes kerkis taas päevakorda Tartu kahe eestikeelse õigeusu koguduse ühinemine. Aleksandri ja Jüri kogudusel oli juba varasem kogemus Aleksandri kiriku ühisest kasutamisest perioodil 26. märtsist kuni 4. maini 1944. 28. jaanuaril 1945 toimus Tartu Aleksandri ja Jüri koguduse ühine koosolek, kus arutati koguduste ühinemise võimalust (EAA.1978.1.79, l 119). Leidus ka kandidaate, kes soovisid veel loomata kogudust teenima asuda: näiteks Antsla-Kraavi preester August Ruus saatis 29. jaanuaril Aleksandri koguduse juhatusel kirja sooviga saada ühendkoguduse preestriks (EAA.1978.2.178, l 1). Esialgu siiski ühinemiseni ei jõutud: Joann Envere jäi Aleksandri kogudust edasi hooldama, Tartu Jüri koguduse preestriks määrati 16. märtsil Nikolai Koger¹⁴. Uus preester olevat lubanud hakata tegelema Jüri kiriku remondiga ja nii vajus kahe koguduse ühinemine taas varjusurma. Nikolai Kogeri puhul häiris Aleksandri kogudust ka viimase ustavus slaavi kommeteale. 18. märtsil Aleksandri kirikus peetud teenistusel palus Koger tõsta pingid kiriku saalist seinä äärde, nagu kombeks Vene Õigeusu Kirikus; keset saali on pingid tavapäraselt Kreekas¹⁵. Loomulikult kohtas see uuendus Aleksandri koguduse teravat vastuseisu ning kuna Jüri kogudus pidas teenistusi Uspenski kalmistukirikus, siis jätkati Aleksandri kirikus endisel moel ehk kreeka kombe kohaselt (EAA.1978.1.79, l 119).

Aleksandri kirik oli sõjas tugevalt kahjustada saanud, seega käis Tartu Linna TSN Täitevkomitee komisjon kirikut vaatamas ja nõudis, et sõjakahjustused peaksid 1. augustiks 1945 likvideeritud olema (EAA.1978.1.79, l 123). Riikliku Arhitektuurilis-Ehitusliku Kontrolli Tartu linna inspeksiooni juhataja, insener Nikolai Oll, andis 27. detsembril 1945 välja akti, kus loetles Aleksandri kiriku kahjustused: katus laseb läbi, välisfassaadil on krohvivigastusi ja vihmaveetorud ei ole töökorras. Anti siiski luba kirikuhoone sihtotstarbeliseks kasutamiseks (ERA.R-1989.3.415, l 13). 1946. aastal märkis kroonikakirjutaja August Soll lakooniliselt, et „kiriku katus on ikka parandamata, Envere (preester) loodab Tomsonile (kirikuvanem) ja Tomson loodab Envere pääle“. 24. juulil 1946

---

¹⁴) Nikolai Koger olevat olnud ENSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi poolt juba 1941. aastal värvatud informator koodnimega „Merinov“ (Sõtšov 2004: 138)

¹⁵) Tartu Aleksandri kirikus juurutas tollane esipreester Anton Laar selle kombe 1920. aastal (EAA.1978.1.79, l 41).

õnnestus kogudusel lõpuks osta katuseplekki ning 25. augustiks sai katus parandatud (EAA.1978.1.79, l 124).

1946. aasta koguduse aruandluses võis tuvastada paar anomaaliat; nimelt olid selle aasta kvartaliaruannetes¹⁶ kajastatud tulud ja kulud kopikapealt võrdsed, mis ajaloolist situatsiooni ning kiriku seisukorda arvestades oli ilmselgelt võimatu; samuti oli aruannetes märgitud, et koguduselt on varastatud kroonika-ajalooramat (EAA.1978.2.21, l 1–6). On teada, et kogudusel oli mitu kroonika-ajalooramatut, millest kahte säilitatakse siiani Ajalooarhiivis: August Solli „Tartu Aleksandri koguduse veike osaline ajalugu“, mille kirjutamist oli alustatud 1937. aastal ja mis hõlmab aastaid 1913–1964 ning „Lühike ülevaade Tartu Aleksander Nevski Apostelliku Õigeusu kiriku 25-aastase ajaloo kohta“, kirjutatud 1939. aastal. Varastatud asjade inventarinimekirjas ei ole märgitud, et kroonika-ajalooramatud oleksid kaduma läinud.

21. juunil 1947 nimetas patriarh Aleksius Tallinna piiskopiks Issidor (Bogojavlenski), kes saabus Tallinnasse 11. augustil (Sõtšov 2004: 66). Uus piiskop vabastas 1. märtsil 1948 Envere Tartu Aleksandri koguduse preestri kohalt ning määras ta Elva Peeter-Pauli koguduse esipreestriks. Tartu Aleksandri kirikusse määrati 2. märtsil esipreestriks eelmisel aastal preestripühitsuse saanud endine Tartu Jüri koguduse diakon Aleksei Herman. 8. märtsil pühitseti diakoniks Nikolai Lellep (EAA.1978.2.3, l 1) ning taaskord oli kogudusel üle aastate oma diakon. Uus preester teenis Aleksandri kirikus esimest korda 6. ja 7. märtsil 1948 ning kogudus oli temaga rahul: ta olevat teeninud kõva selge häälega, tegeles kooriga ja suhtles inimestega lahkelt (EAA.1978.1.79, l 127–128). Rahvast hakkas kirikus rohkem käima ning appi võeti kaks uut altariteenijat. Diakoni ja preestri vahel oli hõõrumist, kuna diakon olevat käinud teenimas ka Jüri kirikus ning tulnud ükskord Aleksandri kirikusse teenima purjuspäi. Olukord normaliseerus siiski kiiresti, sest koor ähvardas laiali minna, kui klerus omavahelisi suhteid ei paranda (EAA.1978.1.79, l 130).

31. märtsil 1947 oli antud kogudustele selge korraldus osta küünlaid üksnes piiskopkonna küünlalaost ja teatati, et esipreestrid ja koguduste juhatused on vastutavad nii riigivõimu kui ka piiskopkonna valitsuse ees. Vastutus

---

¹⁶) Kirikusiseses aruandluses tulid pärast sõda aastaaruannete asemele kvartaliaruanded.

riigivõimu ees toodi sisse põhjusel, et tehinguid küünlaid müüvate eraisikutega peeti ebaseaduslikuks, kuna ei olnud teada, kas sellised isikud tasuvad riigimakse. Samas anti aru, et kogudused on majanduslikult raskes olukorras ning alandati laost müüdavate küünalde hinda 200 rublani kilolt. Aujärjele ja kandelaabritele mõeldud jämedate küünalde hind alanes 150 rublani kilolt (EPN Teataja. nr 5, 1 1). Preester Herman ei ostnud küünlaid, vaid tegi neid ise, seega ei rikkunud ta otseselt antud korraldust. Nõnda müüs Herman omatehtud küünlaid piiskopkonna küünalde asemel ning kuna ta müüs neid viimastest odavamalt, oli kogudus sellega rahul (EAA.1978.1.79, 1 134).

1949. aasta teisel poolel suri VÕKNi Eesti NSV volinik Karsakov, tema asemele määrati Aleksandr Tarassov¹⁷, kelle tulekuga muutus kirikupoliitika karmikaelisemaks (Sõtšov 2004: 77). Sama aasta 18. detsembril suri piiskop Issidor ja Eesti piiskopkonna juhtimise võttis taas ajutiselt enda peale Leningradi ja Novgorodi metropoliit Grigori. Üldine olukord Eesti piiskopkonnas oli halb: vaatamata Moskva patriarhaadi toetusele ei olnud pooled kogudused võimelised ülal pidama preestrit ega kõstreid-koorijuhte. Vaimulikud olid sunnitud enda ja pereliikmete ülalpidamiseks tegema lisatöid ning jagama end mitme koguduse vahel. 1949. aastal keelati ametlikult laste usuõpetus ja noorte leeriõpe (Sõtšov 2004: 77–78). Tartu Aleksandri kogudus suutis veel preestri palka maksta, kuid 1948. aastal oldi sunnitud jagama seni preestri ja kirikuteenri kasutuses olnud kiriku aiamaa ka diakoni ja 12 koorilaulja vahel, et nemadki saaksid endale leivakõrvast kasvatada (EAA.1978.1.79, 1 129).

Aastatel 1948–1949 hoogustus ka kirikuvara natsionaliseerimine. 6. septembril 1947 olid kirikuvarad Eesti NSV MN otsusega antud kogudustele tasuta tähtajatuks kasutamiseks. Nüüd aga muudeti seda põhimõtet ning sunniti kogudusi loobuma peaaegu kõigest peale kirikuhoonete, valvurimajade ja kultusesemete (Sõtšov 2004: 98). Vastavalt VÕKNi ettekirjutusele nr 7991-c kohustati kõiki Eesti NSV õigeusu kogudusi alates 1. augustist 1950 riigile loovutama peaaegu kogu kirikuvara ning alates 1950. aastast võeti ette riigiga sõlmitud tüüplepingute muutmine (Sõtšov 2004: 87–88). Tartu Aleksandri kogudusega oli sõlmitud 15. aprillil 1948 tüüpleping, millega Aleksandri kogudus

---

¹⁷) Oli ametis 1952. aastani, peale teda jätkas usuasjade volinikuna Pavel Kapitonov.

võttis Tartu Linna TSN Täitevkomiteelt tähtajata tasuta kasutamisele Aleksandri kiriku, kaks elumaja ja neid ümbritseva maa-ala (ERA.R-1989.3.415, l 23). Seda lepingut 1950. aastatel ei muudetud ning Tartu Aleksander Nevski kogudusele jäid esialgu alles ka aadressil Saekoja 23 ja 25 asuvad hooned (EAA.1978.2.27, l 5). 22. märtsil 1960 võeti koguduse kirik, maa ja majad täitevkomitee elamuvalitsuse bilanssi ning edaspidi kuulusid hooned majavalitsusele nr 8; elamuvalitsuselt anti kogudusele suusõnaline luba kirikuhoone kasutamiseks (EAA.1978.2.186, l 11).

1949. aasta märtsiküüditamine ja kollektiviseerimine möödus Tartu Aleksandri kogudust suuremalt puudutamata – ei ole ühtki märget, et kedagi kogudusest oleks küüditatud; küll aga küüditati koguduselt Saekoja 23 korterit üürinud August Henrich kogu perega (EAA.1978.1.79, l 132).

17. märtsil 1950 pühitseti Leningradi metropoolia Tallinna abipiiskopiks eestlane Roman (Tang). 28. märtsil 1951 andis metropoliit Grigori välja korralduse nr 333 abipiiskop Romani määramiseks Eesti piiskopkonna peaks nimetusega Tallinna ja Eesti piiskop. Neil aastatel juhiti piiskopkonda enamasti distantsilt. 1950. aastal likvideeriti lõplikult Eesti piiskopkonna nõukogu, 1951. aastal kolis piiskop Roman alaliselt Leningradi ning sellega seoses jäi Eesti piiskopkond ilma eestseisjast ja kohalikust keskvalitsusest (Sõtšov 2004: 101–103). Üldine olukord Eesti piiskopkonnas halvenes aastatel 1950–1953 märgatavalt: suurenes majanduslik rõhutus, likvideeriti kogudusi ning uue Eesti NSV maksuseadusega tõusis koguduste maksukoormus kahe- ja kolmekordseks (Sõtšov 2004: 125–126).

Piiskop Roman oli esimene sõjajärgne ülemkarjane, kes Tartu Aleksandri kirikus teenis. Piiskopiteenistus toimus 30. septembril 1950 ja peale teenistust öelnud piiskop, et ei poolda rahva kaasalaulmist teenistusel, mis oli Anton Laari ajast muutunud koguduse traditsiooniks¹⁸. Romani sõnul olevat see liiga luterlik ja sobimatu vene traditsioonile. Koguduses tekitas see pahameeletormi (EAA.1978.1.79, l 133). 9. mail 1952 külastas piiskop Roman kogudust teist korda, kommenteerides seekord, et kirik näeb seest liiga katoliiklik välja; samuti ei pooldanud ta pinke kirikus ning preester Herman lasi need alumisse kirikusse

---

18) Anton Laar viis 1916. aastal eestikeelses koguduses sisse uuenduse, pannes koguduse teatuid osi teenistusel kaasa laulma (EAA.1978.1.79, l 29).

viia (EAA.1978.1.79, l 136).

2. aprillil 1951 käis Tartu Linna TSN Täitevkomitee esimees Ivan Rosental kirikut kontrollimas ja leidis, et kirikuruumid on koristamata ning 1940. aastatel alustatud remont endiselt pooleli. Sellega seoses ähvardati kiriku kasutusleping üles öelda ja ühes sellega ka ruumid käest ära võtta. Preester Herman süüdistas August Solli ja koguduse nõukogu avaldas Sollile valju noomituse (EAA.1978.2.5, l 13). Süüdistused Solli suunas olid siiski ülekohtused, sest probleem ei olnud mitte kiriku puhtuses, vaid pigem pooleliolevates remonditöödes. Vahendite puudusel olid siiani osad aknad vineeriga kaetud, samuti puudus ühel tornikuplil katteplekk.

1952. aastal nõudis Tartu linn kõikide hoonete plaane ja kuna nende plaanide valmistamine nõudis koguduselt suuri väljaminekuid, otsustas koguduse juhatus 3. veebruaril paluda piiskop Romanilt toetust 1500 rubla. 16. aprillil toimunud juhatuse koosoleku protokollis nr 12 on märgitud, et toetus saadi, uus kirikuplaan on valmis ning esitatud Tartu linna inventariseerimisbüroole. Koguduse üldine majanduslik olukord läks aina hullemaks ja 8. juuni juhatuse koosolekul otsustati varem preestrile lisateenistuseks olnud preestritalituste (ristimine, matused jms) tasud kanda kirikukassase, samuti alandati preestri ja majahoidja palku (EAA.1978.2.5, l 13–15).

26. oktoobril 1953 lahkus ametist Tartu Jüri koguduse preester ja tema asemele suundus Aleksei Herman, kes jäi ühtlasi Aleksandri koguduse hooldajaks; 26. detsembril sai Herman ka Tartu abipraostiks (EAA.1978.2.180, l 6). 24. detsembril määras piiskop Roman iguumen Laatsaruse (Sarv) Tartu Aleksandri kirikusse preestri kohusetäitjaks seniks, kui selgub, kas kogudus on iseseisvalt suuteline preestrit ülal pidama ja riigimakse tasuma (EAA.1978.2.179). 17. septembril 1954 viidi iguumen Laatsarus piiskop Romani käskkirja nr 341 alusel üle Räpina Sakariase ja Elisabeti kogudusse (EAA.1978.2.5, l 21). Pärast 3. oktoobril 1954 peetud teenistust teatas Laatsarus, et lahkub ametist omal soovil, kuna Aleksandri kogudus on Anton Laari ajast peale käärinud ning ka tema ei olevat suutnud rahu alal hoida (EAA.1978.1.79, l 142). Iguumen Laatsarusel oli õigus, sest kogudus oli endiselt jagunenud kahte, omavahel jagelevasse leeri; probleemiks oli ka koguduse jätkuv iseteadlik suhtumine preestritesse.

22. oktoobril 1954 määrati Aleksandri koguduse esipreestriks ülempreester Joann Ümarik, kes asus ametikohustusi täitma 30. oktoobrist (EAA.1978.2.180, 1 43). Esimese asjana pidi ta juba enne koguduse ülevõtmist paluma Eesti piiskopkonna valitsuselt Aleksandri kogudusele ajutiseks või alaliseks kasutamiseks armulauatarvikuid, kuna 11. septembril 1954 olid need kirikust röövitud ja esemete puudumise tõttu ei olnud võimalik armulauasakramenti pühitseda (EAA.1978.2.180, 1 43). 10. novembril 1954 toimunud koguduse juhatuse koosoleku protokollist nr 17 selgub, et Aleksandri kogudusele eraldati palutud esemed (EAA.1978.2.5, 1 22). 11. septembril 1954 olid kirikuteenri August Solli väitel Aleksandri kirikusse tunginud kolm võõrast tööriietes meest, kes tegemata välja valvuri keeldudest, tungisid altarisse, laamendasid, suitsetasid kirikuruumides ja loopisid laiali kiriku esemeid; lõpuks nad lahkusid kirikuvalvuri pealekäimisel bravuurikalt, viies salaja kaasa altaritarvikud, muuhulgas suure kividega altariristi, armulauakarika ja hõbedast armulaualusika. 12. septembril tehti röövi kohta avaldus Tartu linna miilitsaülemale ja usuasjade volinikule (EAA.1978.2.180, 1 36–37 ja 43).

Sellega sai alguse kiriku rüüstamiste laine, mis kestis kuni 1961. aastani. 1955. aastal langes Aleksandri kirik taas varguse ohvriks, seekord viidi ära 10 rubla küünalde müügi vahetusraha ja teenistusraamatuid (EAA.1978.2.6, 1 4). 30. detsembrist 1956 kuni 4. jaanuarini 1957 prooviti neljal ööl teha sissepääsmiskatseid, mis ei õnnestunud, suudeti lahti murda vaid värav ja eesruumi uks, viidi ära korjanduskast ning rikuti uste lukud. Kogudus andis sellest teada nii usuasjade volinik Pavel Kapitonovile kui ka Tartu linna miilitsale (EAA.1978.2.183, 1 20–21). 25. detsembril 1958 pidi koguduse juhatus järjekordselt nii Tartu linna miilitsaülemale, usuasjade volinikule, kui Eesti piiskopkonna valitsusele, teada andma, et ööl vastu 25. detsembrit on purustatud kiriku jalgväravad, murtud puruks raudvärava hinged ja lõhutud alumise kiriku trepikoja neli akent (EAA.1978.2.184, 1 50). 18. juulil 1959 käisid alumises kirikus taas rüüstajad, viies ära seitsmeharulise küünlajala (menora) ja muid kättejuhtunud asju, nagu küünlaid ja veepühitsusristi (EAA.1978.1.79, 1 147). Viimane sissepääsmine toimus ööl vastu 29. jaanuari 1961, kui purustati kiriku aken, tungiti kirikusse ja varastati aujärje esine vaip, hulgaliselt hõbedast

armulauatarvikuid, kaks hõbepeekrit, mitu hõbelusikat, suitsuti (kadilo), kullatud pühade andide karp ja pool liitrit kirikuveini „Kagor“ (EAA.1978.2.187, l 18–19). Novembri lõpus saadi enamikus varastatud asju kätte Kambja-Prangli rajoonist ja viimased kadunud asjad Tartust. Varasteks osutusid noorukid Rein Taks ja Uno Nääs. Kätte saamata jäi vaid diskose täheke¹⁹, kuna poisid ei pidanud seda väärtuslikuks ja viskasid ära (EAA.1978.1.79, l 151). 22. jaanuaril 1962 teatas koguduse juhatus Tartu linna prokuratuurile, et Tartu Aleksander Nevski koguduse juhatus kinnitab, et varguste teel tekitatud varaline kahju on asjaosaliste poolt tasutud ja kogudusel enam nende vastu nõudeid ei ole (EAA.1978.2.188, l 9–11). Nii lõppes ka sissemurdumiste laine Aleksander Nevski kirikusse²⁰. Nõukogude võimu ajal kasvas Eestis peamiselt linnades usuvastane huligaansus ning suurenesid kiriku vastu suunatud vandalismiaktid. Oma rolli selles mängis kindlasti ateistlik propaganda (Schvak 2013: 62, Sõtšov 2008: 96). Tartu Aleksandri kirik asetus täpselt sellesse üldisesse mustrisse.

Vaatamata ametlikule keelule leeritunde pidada jätkasid vaimulikud leerioõppega; näiteks Pärnu Issandamuutmise koguduses leeritati 1954. aastal 31 last (Sõtšov 2008: 70–71). Nimetatud kogudus suhtles 1950. aastatel Tartu Aleksandri kogudusega tihedalt ja võib-olla just Pärnu koguduse mõjul hakati ka Tartu Aleksandri koguduses uuesti leerioõpetust andma. Nii on teada, et 25. juunil 1955 külastas Tartu Aleksandri kirikut Pärnu Issandamuutmise koguduse delegatsioon koos kooriga, keda juhtis Anton Laari poeg Valentin Laar. Kahe koguduse kohtumist on kirjeldatud positiivsetes ja ülevates toonides. 15. ja 16. septembril 1956 toimus Pärnu Issandamuutmise koguduse teine külaskäik Tartusse (EAA.1978.2.24, l 3). Pärast kahe koguduse kohtumist toimus kahe leerilapse õnnistamine. On teada, et enne seda anti leerioõpetust Tartu Aleksandri koguduses viimati 1940. aastal. Toimus ka vastuvisiit Pärnu Issandamuutmise

---

¹⁹⁾ Diskosele (metallist taldrik), kuhu asetatakse prosfora enne pühitsemist, paigutatav metallist kõrgendik, mis sümboliseerib Kristuse sünnitähete.

²⁰⁾ Hilisemast ajast on teada kaks vargust: 26. oktoobril 1992 andis sellel ajal kiriku alumist korrust kasutanud metodistikogudus Tartu Politseiprefektuurile teada vargusest vahemikus 20. kuni 22. oktoober. Muuhulgas viidi ära ka teenistusteks kasutatavad kasutatavad hõbekarikas, hõbekann ja hõbetaldrik (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 19) ning 1993. aasta augustis murti sisse sellel ajal ülemises saalis olevasse ERMi hoidlasse, varastati 101 eset (peamiselt jahinduse ja soome-ugri rahvakultuuri esemeid). Tartu Politseiprefektuur algatas uurimise ja pärast sissemurdumist ehitati ümber Sõbra tänava hoidla signalisatsioonisüsteem (Sikka 1994: 298, 304).

kogudusse nende templipühal 6.–7. augustil, mida kajastati samuti soojalt (EAA.1978.2.31, 1 1–2). Need sündmused olid ära märgitud ka 1955. aasta aruandes koos kommentaariga: „Usuliseks toeks jääks soovida, et noored võiksid vabalt osa võtta leeri- ja usuõpetusest, samuti ka oleks hädavajalik usulise kirjanduse väljaandmine – laulu- ja palveraamatu, kalendrite ja laululehtede näol“ (EAA.1978.2.23, 1 3). See annab ilmselgelt märku nõukogude kirikupoliitika ajutisest leebumisest²¹ ja ka preester Ümariku meelsusest.

Hakkab silma ka üks ebakõla koguduse 1955. aasta ametlikus aruandes, kus on ristitute arvaks antud kolm poissi ja üks tüdruk, lisaks salvitud õigeusku üks luterlasest naine ja maetud kolm inimest (EAA.1978.2.23, 1 1). August Solli kroonikas on aga toodud ristitute arvaks kuus poissi ja neli tüdrukut, maetute arvaks kuus inimest (EAA.1978.1.79, 1 144). Tegemist on kas kirikukrooniku eksimusega või on esipreester arvanud paremaks ametlikku arvepidamist vähendada. Sama olukord oli ka 1956. aastal, kus Solli kroonika järgi oli maetuid üheksa ja ristituid kolmteist, ametliku aruande järgi maetuid kuus ja ristituid kümme (EAA.1978.1.79, 1 145, EAA.1978.2.6, 1 2). Märkimist väärib ka 1958. aastal ristitute arv: kakskümmend kaks last ja lisaks üks õigeusku salvitu²² – see oli tol ajastul suur arv, kuna tavaline ristitavate hulk jäi üldiselt aastate lõikes alla kümne (EAA.1978.2.7, 1 39).

22. detsembril 1955 vabastati piiskop Roman patriarhi käskkirjaga Tallinna piiskopkonna juhtimisest ja 25. detsembril pühitseti Tallinna ja Eesti piiskopiks Joann (Aleksejev). Uus esikarjane saabus Tallinnasse jaanuaris 1956 ning Eesti piiskopkonda hakati taas juhtima Tallinnast (Sõtšov 2008: 61). Tekkisid pinged uue piiskopi Joanni ja Tartu praost Rostislav Lozinski vahel, mis päädisid sellega, et Uspenski koguduse esipreester Lozinski viidi 1957. aasta juunis üle teise piiskopkonda ning tema asemele asus 15. juulil Aleksei Ridiger, kes võttis üle nii Tartu Uspenski koguduse kui ka Tartu praostkonna juhtimise (Sõtšov 2008: 64).

---

²¹) Liberaalsem õhustik Eesti piiskopkonnas 1950. aastate keskel äratas vaimulikes soovi seista visamalt kohalike enne II maailmasõda levinud tavade eest. Eeskätt väljendus see nõudmises legaliseerida leeriõppe nime all kirikliku laste- ja noorsootööd ning püüdes säilitada uue kalendri kasutamist ja selle järgi ülestõusmispühade pühitsemist. (Sõtšov 2008: 70)

²²) Õigeusu kirik üle ei risti üle ja inimesed, kes on varem Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel ristitud, salvitakse, mis kinnitab nad õigeusku.

Tartu Aleksandri kogudust külastas piiskop Joann 13. mail 1956 ning pidas kirikus õhtuteenistuse (EAA.1978.2.7, 1 3). Kirikukroonik märgib, et piiskopil oli selge eesti keel, aga jutluse luges ta maha paberilt (EAA.1978.1.79, 1 144). Piiskop Joann teenis Tartu Aleksandri kirikus ka 18. mail 1957 koguõise teenistuse²³ ning taas on kroonik märkinud, et ülemvalitseja luges jutluse paberilt maha (EAA.1978.1.79, 1 145). Viimast korda külastas piiskop Joann Tartu Aleksander Nevski kirikut 1. detsembril 1958. Piiskop tutvus ka ülemise kiriku lõppenud remondiga, jäi sellega kõigiti rahule ja annetas lahkudes kirikule 100 rubla (EAA.1978.2.7, 1 39).

Piiskop Joanni ajal hakkas tunda andma riigivõimu uus surve koguduseelule. 1956. aastal külastas Tartu Aleksandri kirikut usuasjade volinik Pavel Kapitonov ja tegi ettepaneku viia sisse ka kirikuslaavikeelsed teenistused, et rahuldada Tartus elavate venelaste vajadusi; sellest loobuti, öeldes, et tegemist on puhtalt eestikeelse kogudusega, kus ei käi vene rahvusest palvetajaid (EAA.1978.2.6, 1 6). 30. detsembril 1957 tuli piiskopkonna valitsusest arupärimine nr 675, milles sooviti teada, kuidas on lood venekeelsete õigeusklike teenindamise ja kirikuslaavikeelsete teenistustega. Ülempreester Joann Ümarik kirjutas 10. jaanuaril 1958 vastuseks, et Tartu Aleksander Nevski kogudus on eestlastest koosnev ja eestikeelne kogudus, kirikut kasutab 150–200 eesti rahvusest usklikku ning venekeelseid inimesi teenistustel ei käi; kui palju neid ümbruskonnas elab, on võimatu selgeks teha. Ülempreester selgitas, et enamik venekeelsetest õigeusklikest kuulub Tartu Uspenski kogudusse, mistõttu on Aleksandri kirikus eestikeelsed jumalateenistused ja kui vene rahvusest usklikel on olnud usulisi vajadusi Aleksandri kirikus,²⁴ siis neid on soovi korral täidetud nende emakeeles (EAA.1978.2.184, 1 4). Avaldati survet ka selles osas, et Tartu Pauluse kiriku luteri kogudus võiks Aleksandri kirikut jälle kasutada. Kohtumisel Pauluse kogudusega selgus, et nemad ei soovi Aleksandri kirikusse kolida, vaid soovivad taastada oma sõjas kannatada saanud kirikuhoone (EAA.1978.2.182, 1 4). Varem keeldusid õigeusu kirikuvõimud kirikuhoone rentimisest luterlastele, nüüd aga olid asjaolud muutunud ning erinevaid konfessioone üritas samadesse hoonetesse kokku suruda riigivõim.

²³) Üks õhtuteenistuse liike, kus õhtuteenistus läheb üle hommikuteenistuseks ehk vigiilia.

²⁴) Tõenäoliselt on usuliste vajaduste all mõeldud kiriklike talitusi, nt ristimine, matmine.

Tartu Aleksandri kirikut kimbutas sel perioodil ka laululehtede puudus (EAA. 1978.2.181, 1 5), kuid see oli üldine probleem Eesti piiskopkonnas. Vaatamata suurenenud trükiarvule aastatel 1955–1957, oli rahva nõudlus laululehtede järele kõrge ja tiraažid osteti ära juba esimese poolaasta jooksul (Sõtšov 2008: 67).

Aastatel 1955–1957 taotles Tartu Aleksandri kogudus mitmel korral Eesti piiskopkonna valitsuselt remonditoetust, mis kogudusele ka eraldati. Toetuste abil suudeti sõjas kannatada saanud hoone parandada, nii et teha jäid vaid krohvimis- ja maalritööd (EAA.1978.2.183, 1 24). Viimane toetus 1957. aastal laekus juba VÕKi Ivanovo piiskopkonnale määratud summadest. 19. septembril 1957 kirjutas Tartu Aleksandri kogudus südamliku tänukirja Ivanovo ja Kinešma piiskopile tänades osutatud abi eest ning öeldes, et see oli tõeline jõululingitus vähemale kogudusele (EAA.1978.2.183, 1 22). 3. aprillil 1958 pöörduti Tartu Linna TSN Täitevkomitee poole palvega toetada kogudust maalri- ja krohvimistöde tegemisel; pärast resoluutset äraütlemist²⁵ 12. aprillil pöördus kogudus 19. aprillil sama palvega piiskop Joanni poole. 10. mail tuli teade, et piiskopi resolutsiooniga 8. maist nr 55 on määratud Aleksandri kirikule remondiabi 5000 rubla (EAA. 1978.2.184, 1 15–16, 19–20, 30). Hoolimata saadud abist, olid koguduse sissetulekud väga väikesed ning kogudusel tuli usklike seas läbi viia annetuste kogumine riigimaksude tasumiseks (EAA.1978.2.7, 1 25). 23. novembril 1958 taaspühitses Tartu uus praost Aleksei Ridiger vastremonditud ülemise kiriku. Välised remonditööd venisid, kuna materjali oli raske saada (EAA.1978.2.7, 1 39). 9. jaanuaril ja 15. märtsil 1960. aastal pöördus kogudus veelkord Tallinna ja Eesti piiskopi Joanni poole, et saada abi katuse remonditöödeks. 26. märtsil tuli vastuseks teade nr 73, millega määrati Tartu Aleksander Nevski kirikule remonditoetuseks 400 000 rubla. 22. septembriks 1960 olid tööd lõpetatud ja Aleksandri kogudus saatis piiskop Joannile osutatud abi eest tänukirja, kus öeldi, et piiskopi poolt osutatud abita ei oleks kogudus neid töid teostada suutnud (EAA.1978.2.186, 1 2–3, 8, 19).

15. jaanuaril 1958 saatis piiskop Joann laiali läkituse, milles palus tungivalt pidada ülestõusmispühi vana (Juliuse) kalendri järgi ehk siis 13. aprillil, mitte uue

---

²⁵) Põhjenduseks toodi, et linnal puuduvad igasugused reservid remondimaterjalideks ja soovitati pöörduda usuasjade voliniku poole.

(Gregoriuse) kalendri järgi 6. aprillil (EAA.1978.2.184, 1 7). Ülempreester Ümarik saatis pärast paasapähi, 15. mail, kirja nr 33 piiskopkonna valitsusele, kus selgitas, et vana kalendri järgi paasapäha pidamine on eestlastest õigeusklikele keeruline ja toob kaasa annetuste vähenemise. Ülempreester juhtis tähelepanu sellele, et enamik eesti õigeusklikke on ümbritsetud luterlastest ja paljud on segaabielus, mistõttu on inimesi vana kalendri paasapähadel vähem kirikus kui uue kalendri pähadel (EAA.1978.2.184, 1 8). Eelpooltoodust võib järeldada, et varasematel aastatel peeti ülestõusmispähi Tartu Aleksandrite kirikus uue kalendri järgi, kuigi juba piiskop Issidori (Bogojavlenski) ajast, 1947. aastal, oli Eesti piiskopkonnas üritatud kehtestada VÕKile omast vana kalendrit. EAÕKi aegadel oli kasutusel uus kalender ja kalendrireform kohtas eestikeelsetes kogudustes tugevat vastuseisu. Kümme aastat suudeti paasat pühitseda harjumuspärase kalendri järgi, ent nüüd hakkas kirikupoliitika karmimaks muutuma. Piiskop Joann suhtus lääne kalendri kasutamisse palju negatiivsemalt pidades seda „marurahvusluse ilminguks, kummarduseks Lääne ees ning tugevalt poliitilise järeлмаiguga nähtuseks“ (Sõtšov 2008: 73). Ida paasatsükli kasutuse läbisurumise vastu võtsid lisaks ülempreester Ümarikule sõna ka teised vaimulikud, näiteks Tallinna ja Pärnu Issandamuutmise eesti koguduse preestrid Konstantin Kokla ja Nikolai Bežanitski (EAA.1978.2.184, 1 18).

Üha enam jäigastus ka Nõukogude Liidu religioonipoliitika, mille võtsid tabavalt kokku usuasjade voliniku Pavel Kapitonovi 1960. aasta koondaruande sõnad: „Ilmselge on, et 1953. aastast alates kõlanud ja järjest tugevnenud reibas ja enesekindel meeleolu hakkab nüüd raugema. Nüüd on tunda juba pessimistlikke noote: hämmingut ja ebakindlust tuleviku suhtes. Paljud vaimulikest hakkasid tõsiselt mõtlema ja juurdlema toimuvate protsesside, nt kiriku positsioonide nõrgenemise, põhjuste üle. Vaimulike seas esineb üha rohkem kaebusi noorsoo aina kasvava ükskõiksuse suhtes“ (Sõtšov 2008: 78–79). Pessimismi süvenemisele aitas kaasa järjest vähenev vaimulike hulk, alles jäänud vaimulike suurenevad kohustused ja üha vähenev tasu tehtud töö eest. Pinget lisasid sagenenud usuvastased rünnakud kohalikus ajakirjanduses ja suuremad kitsendused kirikutegevusele; näiteks VÕKNi salajane ettekirjutus, mis kohustas volinikku seadma suuremaid takistusi õigeusu palveteenistustele, hingepalvetele

ja teistele usutalitustele väljaspool kirikuhoonet. Seni oli lubatud toimetada usutalitusi ja jagada sakramente ka usklike kodudes, ilma et sellest oleks pidanud võimuesindajatele aru andma, uue juhendi kohaselt võis neid edaspidi toimetada ainult kõigi pereliikmete kirjalikul loal (Sõtšov 2008: 77). Selline kitsendus võttis vaimulikelt viimase võimaluse usutalituste pealt teenida.

Seoses pensionimääruse kehtestamisega Eesti piiskopkonnas 1957. aastal saabus Aleksandri kirikusse 14. märtsil 1958 teade nr 213, mis ütles, et kuna kirik on NSVL konstitutsiooni kohaselt riigist lahutatud, siis kogu vaimulikkond (preestrid, diakonid) jääb ilma riiklikust vanadus- ja invaliidsuspensionist. Erus olevate vaimulike ja nende perekonnaliikmete materiaalse kindlustamise tagamiseks võeti patriarh Aleksius I ja VÕK Sinodi poolt kirikusiseselt vastu „Määrus pensionide kohta“ ning loodi pensionifond. Fond määras pensioni vaimulikele, kes olid ametist vabastamise ajal saanud 60-aastaseks, teeninud piiskopkonnas vähemalt 25 aastat ja kes ei saanud riiklikku pensionit. Patriarhi pensioni oli võimalik saada ka preestrite leskedel, kes olid saanud 55-aastaseks. Pensionifondi tuli igal kogudusel maksta 1% aastasissetulekust ja Tartu Aleksander Nevski kiriku aastamakseks oli määratud 150 rubla (EAA.1978.2.184, 18).

1958. aastast võib ära märkida ka ühe ametliku, aga humoorika tõendi, mille andis välja esipreester Ümarik Timofei Hundile selle kohta, et “tema 1958. aastal 18. aprillil andis pühaliku vandetöötuse mitte tarvitada viina, piiritust, ega teisi alkoholilisi jooke, välja arvatud eeter arstirohuna, alates tänasest päevast kuni tema järgneva sünnipäevani – 8. aprillil 1959. aastal ja kogu selle aja elada korraliku ristiinimese elu“ (EAA.1978.2.133, 13). Kahjuks puuduvad andmed selle kohta, kas kodanik Hunt suutis elada oma järgmise sünnipäevani korraliku ristiinimese elu ja mitte pruukida alkoholi, vaid ainult eetrit arstirohuks.

1959. aasta aruandes toodud koguduse kirjeldus sobiks väga hästi kirjeldama ka tänapäeva olusid: „Kiriku ümber koondunud väike usklike pere võtab elavalt osa koguduse elust – nii usu-, kui ka majanduselust, aga suurem enamik kasutab kirikut vajaduse korral ja tähtsamate sündmuste puhul“ (EAA.1978.2.27, 18). 1959. aastat ühendab tänapäevaga veel koorilauljate probleem: lauljatele ei makstud palka ja seetõttu tuli ette, et teenistusi tuli

asendada õhtupalvustega. Koguduse protokolliraamatus on talletatud tõdemus, et kellelki ei ole õigust nõuda, et ta peaks laulma tulema, kuna seda tööd tehakse heast tahtest ja tullakse siis, kui võimalik ning aeg lubab – see tõdemus on aktuaalne tänapäevani (EAA.1978.2.7, 140).

13. novembril 1960 toimunud koosolekul andis ülempreester Joann Ümarik ülevaate koguduse vaimsest ja majanduslikust olukorrast. Ülevaatest nähtus, et koguduse elu oli kulgenud tavalist rada, kirikus käimine oli näiliselt vähenenud, kuid majanduselu püsinud tasemel, mis võimaldas kogudusel täita oma ülesandeid ja kohustusi. Koguduse laulukoor ja tema juhid olid kogu aasta tasuta, puht armastuse pärast, kirikut toetanud ja laulnud. Koguduse juhatus otsustas neile tänutäheks „nääriõhtu“ (nii on protokollis kirjas) kingitusena määrata 1300 rubla (EAA.1978.2.7, 162).

14. augustil 1961 otsustasid Moskva ja kogu Venemaa patriarh ja sinod viia Tallinna piiskop Joanni üle Gorki piiskopkonda ning ülendada ta ülempiiskopiks. Uueks Tallinna piiskopiks valis sinod Tartu praosti, munkpreester Aleksei Ridigeri, kelle hoolde anti ajutiselt ka Riia piiskopkond. 3. septembril 1961 toimus Tallinna Aleksander Nevski peakirikus Ridigeri pühitsemine Tallinna ja Eesti piiskopiks Aleksiusse nime all (Sõtšov 2008: 122).

1. juulist 1961 vabastati ülempreester Joann Ümarik tervislikel põhjustel Tartu Aleksander Nevski koguduse esipreestri kohalt (EAA.1978.1.79, 1150). 20. augustil 1960 oli ta Orava raudteejaamas kukkunud nii õnnetult, et sai ajuverevalumi ja pidi viis nädalat lamama. Ülempreester Ümarik hakkas uuesti teenistusi pidama 30. oktoobrist 1960, kuid kahjuks tema tervis ei taastunudki (EAA.1978.1.79, 1148). Koguduse juhatus avaldas soovi vabanenud preestrikohale kandideerida kolm vaimulikku: Leningradi Vaimuliku Akadeemia viimase kursuse tudeng, munkpreester Vladimir (Kaseküll), kes lubas teenida korra kuus, suurtel pühadel ja õppetöö vaheajal; erupreester Konstantin Kaus, lubades teenida kaks korda kuus ja suurtel pühadel ning Priipalu esipreester ja Rannu koguduse ajutine hooldaja Jakob Mølter, kes lubas teenida kolm korda kuus ja suurtel pühadel (EAA.1978.2.187, 111a). 16. septembril 1961 andis Tartu Aleksander Nevski koguduse juhatus teada, et valituks osutus munkpreester Vladimir (Kaseküll) ning palus tal 1. oktoobriks saata piiskop Aleksiussele

kirjaliku teate enda kinnitamiseks koguduse esipreestriks (EAA.1978.2.187, l 12). Kahjuks ei saanud munkpreester Leningradi Vaimulikust Akadeemiast õppeaasta alguses luba esipreestri kohale asumiseks. Ta palus siiski enda kandidatuuri üles jätta, et asuda ametisse pärast akadeemia lõpetamist (EAA.1978.2.187, l 13, 15–16). Ülempreester Joann Ümarik kirjutas koguduse juhatusele, et on ajutiselt, kuni uue esipreestri saabumiseni, nõus tasuta täitma võimaluste piires preestrikohustusi, kui piiskop Aleksius seda õnnistab. Kogudus palus seepeale piiskopkonna valitsusel jätta Leningradi Vaimuliku Akadeemia IV kursuse üliõpilane munkpreester Vladimir õppeaasta lõpuni koguduse esipreestri kandidaadiks ning määrata pensionil viibiv erupreester Joann Ümarik tasuta koguduse esipreestri ajutiseks kohusetäitjaks (EAA.1978.2.187, l 14, 17). Alates 28. oktoobrist 1961 pidas Joann Ümarik taas Tartu Aleksandri kirikus teenistusi; lisaks oli ta määratud Elva koguduse kohusetäitjaks preestriks (EAA.1978.1.79, l 150–151). 8. mail 1962 saatis munkpreester Vladimir koguduse juhatusele kirja, milles andis teada, et asuks Tartu Aleksandri kiriku esipreestri kohale alates 15. juunist 1962. Ühtlasi palus ta kogudusel pöörduda õnnistuse saamiseks Tallinna ja Eesti piiskopi Aleksiusse poole ning enda ametisse kinnitamiseks usuasjade voliniku poole. Seni palgata töötanud ajutine preestri asetäitja Ümarik saatis 15. juunil 1962 piiskopile kirja, kus palus end 1. juunist 1962 vabastada ajutise kohusetäitja ametist, et võimaldada preestrikandidaat munkpreester Vladimiril asuda pärast õpingute lõpetamist alalise hingekarjasena Tartu Aleksander Nevski koguduses ametisse (EAA.1978.2.135, l 1, 6). Seega oleks Tartu Aleksandri kogudus saanud endale uue preestri, kuid tolleks hetkeks oli koguduse saatus juba otsustatud ning kogudus määratud sulgemisele.

III. Tartu Aleksander Nevski kirik ja kogudus 1961–1963

1953. aastal, pärast Nõukogude Liidu diktaatori Stalini surma, tõusis võimule Nikita Hruštšov, kelle võimuleasumine tõi kaasa pöörded NSV Liidu sise- ja välispoliitikas ning samuti kirikute ja koguduste elus. Uus ametlik religioonipoliitika tõi kaasa Eesti õigeusu piiskopkonnas koguduste massilise sulgemise. Kui 1950. aastatel toimunud sulgemisprotsess kulges valdavalt rahumeelselt, siis aastaid 1960 kuni 1964 iseloomustab sihipärane vägivaldne koguduste likvideerimine. Sulgemiste kõrgajal, aastatel 1962 kuni 1964, likvideeriti Eestis 19 õigeusu kogudust ja 5 abikirikut, mis moodustas 74% kümnendi jooksul suletud pühakodadest (Sõtšov 2007: 115). Täielikult muutus ka VÕKNi roll – sellest sai kiriku tegevust kontrolliv ja jälgiv organ, mille põhiülesandeks oli ateistliku propaganda edendamine, religiooni mõju kaotamine ja koguduste arvu vähendamine. 1960. aastal viidi läbi kaadripuhastus VÕKNi ja Moskva patriarhaadi juhtkonnas ning novembris 1961 vabastas ENSV Ministrite Nõukogu seoses pensionile minekuga ametist usuaegade voliniku Pavel Kapitonovi ja nimetas uueks volinikuks Jaan Kanteri (Sõtšov 2007: 122).

Tartu Linna TSN Täitevkomitee korraldus nr 144 22. märtsist 1960 kehtestas kõigi usuühingute (koguduste) varade natsionaliseerimise korra ning käskis sellest lähtuvalt arvata kõik Tartu linnas asuvad kirikud ja palvelad, samuti nende juurde kuuluvad elamud ja muud hooned, Tartu linna elamuvalitsuse bilanssi²⁶. Natsionaliseerimisele kuulusid: Peetri kirik Puiestee ja Leningradi (praegune Narva mnt) tänavate nurgal, Pauluse kirik Riia tänaval, roomakatoliku kirik Burdenko (praegune Jakobi) tänaval, Jüri kirik Leningradi maanteel, Uspenski kirik Magasini tänaval, Aleksander Nevski kirik Sõbra tänaval, Uspenski kalmistul asuv Pühavaimu kirik ning palvelad Lille, Tähe ja Põik tänavatel. Kirikud ja palvelad koos valvurimajadega anti kogudustele tasuta kasutamiseks. Majades asuvad eluruumid ja mitteiluruumid anti senistele

---

²⁶) Elamuvalitsuse bilansis nr 8 asuv Sõbra tänava kirik läks 1971. aastal üle täitevkomitee üldosakonna bilanssi vastavalt ENSV Tartu Linna TSN Täitevkomitee otsusele nr 364 16. juulist 1971 (EAA.T-15.1.698, l 144).

kasutajatele üürile individuaalsete üürilepingute alusel. Elamuvalitsusel lubati üürida kogudustele eelpoolnimetatud majades pindu ameti- või kantseleiruumiks (EAA.T-1168.3.1338, 17,8).

27. novembril 1961 saatis Tartu Linna TSN Täitevkomitee esindaja Martin Varik ENSV MN esindajale Valter Klausonile ülevaate kolmest Tartu õigeusu kogudusest, milles nentis, et Tartu Aleksandri kogudusel on koguduseliikmete arvu kohta liiga suur hoone. Tema ettepanek oli ühendada Tartu linna eestikeelsed õigeusu kogudused ning anda Aleksandri kirik kasutamiseks kas TRÜ Teaduslikule Raamatukogule või Tartu Linnamuuseumile. Ülevaatest selgub, et Uspenski koguduses käis suurtel pühadel umbes 100 palvetajat, Jüri koguduses 50–60 palvetajat ja Aleksandri koguduses 40–50 palvetajat; tavateenistustel käis Aleksandri kirikus 15–20 ja Jüri kirikus 30–40 palvetajat (ERA.R-1989.3.415, 1 95–96). Palvetajate vähesust kinnitavad ka Tartu Aleksandri koguduse aruanded ja kroonika, mistõttu võib pidada Tartu linnavõimu koostatud ülevaadet usaldusväärseks.

Jaanuaris 1962 kerkis seega uuesti päevakorda Tartu Aleksander Nevski ja Jüri koguduse ühinemise idee. Juba 16. juulil 1961 toimunud Aleksandri koguduse koosolekul oli kogudusevanem Mihkel Tomson välja pakkunud, et kui juhatusel ei peaks õnnestuma kogudusele leida alalist hingekarjast, siis oleks otstarbekas Tartu kaks väikest eesti õigeusu kogudust ühendada (ERA.R-1989.3.415, 1 88). Uus kogudus oleks ka piisavalt suur, et toime tulla kiriku ülalpidamisega. Kuna Aleksander Nevski kirik oli uuem ja vastas kõigiti ühendatud koguduse nõudeile, leidis Tomson, et just see hoone võiks jääda ühinenud koguduse kirikuks. 4. jaanuaril 1962 saadeti Tartu Jüri koguduse juhatusesele kiri, kus paluti seda plaani arutada: „Pidades silmas ülevalt poolt koguduse esindajatele antud juhiseid, soovitusi kui ka kibedaid etteheiteid, nagu ei püsiks Tartu eesti õigeusu koguduste juhtivad organid kristlikel alustel ja ei taha leida ühist teed ega ühist keelt koguduste ühendamiseks üheks elujõuliseks koguduseks“ (EAA.1978.2.188, 1 1–2). 12. jaanuaril 1962 toimus koguduste ühine koosolek Jüri koguduse valvurimajas, aadressil Leningradi mnt (praegune Narva mnt) 105. Koosoleku protokollist selgub, et koguduste esindajad ei jõudnud ühisele arusaamale, milline kirik jätta kasutusele – kumbki kogudus pakkus välja

oma kiriku. Jüri koguduse argumendid olid, et nende kirikuhoone suudab mahutada ühinenud koguduse palvetajaid ning hoone majandamine on Aleksandri kirikust odavam. Kiriku juures on valvuri elamu, kuhu saab vajadusel majutada ka preestri. Aleksandri kogudus tõi välja, et nende kirikuhoone on uuem ja paremas korras ning Jüri kirikusse kolides ei suudaks väiksem kirik mahutada suurema kiriku sisseseedet. Lisaks toodi välja, et Jüri kiriku läheduses asub veel kaks õigeusu kirikut, Uspenski kirik Magasini tänaval ja Uspenski kogudusele kuuluv Püha Vaimu kalmistukabel Kalmistu tänaval, ent Aleksandri kiriku lähedal asuvad üksnes sektantide palvemajad²⁷ ja luteri kogudused, samuti on Aleksandri kirik hoogsalt arenevas linnaosas. Koosolekul osalenud Jüri koguduse esindajad Martin Orav, Vassili Matsalu ja Vladimir Kalapüüdja ning Aleksandri koguduse esindaja Mihkel Tomson jõudsid ühisele arusaamisele, et koguduste ühendamine on otstarbekohane, kuid ühendamise ei tohi sündida õigeusu kirikule kahju (EAA.1979.2.188, 1 5–6). 7. veebruaril 1962 saatis kogudusevanem Tomson kirja piiskopile, kus kurtis, et Tartu Linna TSN Täitevkomitee avaldab survet Aleksandri kiriku sulgemiseks ja sellega olevat nõus ka usuaegade volinik Jaan Kanter. Viimane olevat märkinud, et usklikule tuleks võimaldada palvetamist kas siis Jüri kirikus või moodustada „eesti pihtkond“ Tartu Uspenski kirikus. Lisaks rõhutas Tomson, et kogudus on nõus ühinema juhul, kui ühinenud koguduse kirikuks saab Aleksandri kirik (EAA.1978.2.188, 1 12). Kahe koguduse ühendamisele avaldatud survest annab tunnistust ka Aleksandri koguduse viimase hooldaja, ülempreester Ümariku, kirjapandu: “Vaatomata sellele, et me usinasti ja õigeaegselt oma kohuseid riigi ja keskvalitsuse vastu täitsime, olime neil ikka pinnuks silmas. Ministrite nõukogu asjadevalitsuse esindaja käis kohal seletamas, soovimas ja nõudmas kahe koguduse ühinemist. Mitmel korral kutsus täitevkomitee esimehe asetäitja Johannes Lott koguduste vaimulikud linnavalitsusse, kus püüti meile selgeks teha koguduste koondamine ühte kirikusse vaba kokkuleppe alusel ning teise kiriku vabastamine” (Sõtšov 2007: 125–126).

18. juunil 1962 andis ENSV MN otsusega nr 22 teada, et Tartu Aleksander Nevski kogudus suletakse ja usklikud kuuluvad edaspidi Tartu Jüri kogudusse, otsuse allkirjastas ENSV MN esimees Valter Klauson (ERA.R-1989.3.415, 1 109).

---

²⁷) Silmas peeti baptistide palvelat Tähe tänavas ja adventistide palvelat Lille tänavas.

Võib järeldada, et juba varem oli otsustatud, kumb kogudus suletakse. Otsustamist mõjutas ka asjaolu, et Aleksandri kogudus oli väiksem kogudus suurema ja korralikuma hoonega, mille ülemise korruse kasutamise pärast käisid läbirääkimised TRÜ Teadusliku Raamatukoguga²⁸. 22. augustil 1962 teatas kogudusevanem Tomson kogudusele, et Tartu Linna TSN Täitevkomitee sõnul suletakse Tartu Aleksander Nevski kirik ministrite nõukogu otsusega edasikaebuse võimaluseta. 24. augustil tulid täitevkomitee töötajad koos kirikuvanem Tomsoni ja Jüri kiriku esindaja Kalapüüdjaga kiriku inventari üles kirjutama, samuti võeti kirikukroonikust altariteenija August Solli käest ära kirikuvõtmed. 25. augustil pitseeriti kiriku ukсед kinni, hiljem hakati kiriku inventari välja vedama. Ülemise ja alumise kiriku altariseinad võeti lahti ja viidi ära, välja veeti ka kõik ikoonid ning kirikutarvikud (EAA.1978.1.79, I 154). Viimastena olid koguduse juures ametis Mihkel Tomson kirikuvanemana, Nikolai Lellep diakonina, Aleksei Kambrimäe koorijuhina ja August Soll kirikuteenijana (EAA.1978.1.79, I 155).

Aastatel 1962–1964 läbi viidud koguduste likvideerimised toimusid kindla stsenaariumi järgi: esmalt võeti kogudus arvelt maha ENSV MNi ja VÕKi tasandil, seejärel otsustati piiskopi ja kohaliku vaimuliku abil kiriku sulgemise praktiline pool. Koguduseliikmete proteste ei võetud kuulda ning sulgemine lõpetati kiiresti ja viivitamata (Sõtšov 2008: 138). Kokku likvideeriti Eesti piiskopkonnas 1962. aastal 10 kogudust ja 4 abikogudust (Sõtšov 2007: 123).

Tartu Aleksandri kogudus oli selle stsenaariumi ehe näide: kõik otsused võeti vastu koguduselt küsimata; sel põhjusel määrati ka munkpreester Vladimir (Kaseküll) Tartu asemel Haapsallu teenima. Aleksandri koguduse liikmed kanti Jüri koguduse nimekirja. Jüri koguduse dokumentides mainitakse Aleksandri kogudust üksnes 1962. aasta kontekstis, hiljem mitte, mis näitab, et kogudusi ei ühendatud, vaid Aleksandri kogudus likvideeriti täielikult (ERA.R-1989.3.416, I 34).

---

²⁸) Leping sõlmiti viimaseid hetki eksisteeriva Aleksandri koguduse ja TRÜ Raamatukogu vahel 7. juulil 1962, kehtivusega 1. juulini 1963.

IV. Õigeusu kirik õigeusu koguduseta

Tühjaks jäänud kiriku alumisele korrusele koliti Lille 18²⁹ asunud metodisti ja adventisti kogudused. Juba 1949. aastal oli metodistid Kalevi 21³⁰ aadressilt kolitud adventistide palvelasse Lille tänavale. 23. septembril 1962 toimus Lille tänaval Tartu metodisti koguduse juhatuse laiendatud koosolek koos adventistidega, kus peeti aru Tartu linna TSN Täitevkomitee poolt peale surutava³¹, Sõbra 19a hoonesse kolimise üle. Otsustati kolida, kui on täidetud järgmised tingimused: uus ruum on tasuta kasutamiseks nagu Lille tänava oma, remondiks eraldatakse majavalitsuselt vahendeid, sama hoone ülemise korruse rentnikud aitavad kanda üldkulusid (katuse parandamine, käimla ehitamine ja maamaksu tasumised) ning osalevad remonditöodes (EMK Tartu koguduse protokollid, pr nr 82, lk 46).

4. jaanuaril 1963 tuli Tartu Linna TSN Täitevkomiteest korraldus nr 7, mis omakorda lähtus Eesti NSV MN büroo 1962. aasta 25. detsembri otsusest nr 44. Täitevkomitee jaanuarikuu otsusega tühistati Tartu Linna TSN Täitevkomitee Elamute Valitsuse ning adventistide ja metodistide usuühingute esindajate vaheline leping 30. detsembrist 1948. aastast Lille 18 hoone kasutamiseks. Tartu Linna TSN Täitevkomitee Elamute Valitsuse juht Ernst Ellermäe korraldusel eraldati metodistidele ja adventistidele kasutamiseks endine õigeusu kirikuhoone Sõbra tänaval. Lähtuvalt otsusest tuli 16. jaanuariks 1963 eelmainitud usuühendustega sõlmida kirikuhoone alumise saali kasutamise leping. Adventistide ja metodistide usuühingute ümberpaigutamine Lille tänava ruumidest Sõbra tänava endisesse õigeusu kirikuhoone alumisele korrusele tuli lõpetada hiljemalt 15. veebruariks 1963. Sõbra tänava kiriku ülemine saal sooviti anda kasutamiseks Tartu Kolgata Baptisti kogudusele ja nõuti, et baptistid vabastaksid omakorda 1. juuliks 1963 enda palvela aadressil Tähe 118. Samuti

---

²⁹⁾ SPA Tartu koguduse 1928. aastal ehitatud palvela oli üks kahest peale Tartu pommitamist Lille tänavale alles jäänud majast (www.tartu.advent.ee, 30.12.2016).

³⁰⁾ 1941. aastal oli EMK Tartu koguduse kirik Vallikraavi tänaval saanud süütepommi tabamuse ja hävinenud. 1942. aastal paigutati metodistid Kalevi 21 hoonesse. 1949. aastal koliti metodistid Lille tänavale, kuna Kalevi 21 anti artell "Kalev" käsutusse (www.tartumetodistikirik.ee, 30.12.2016).

³¹⁾ Survet avaldati seetõttu, et Lille tänava hoonesse planeeriti lastekodu asutamist.

kooskõlastas Elamute Valitsuse juht Ellermäe TRÜ haldusprorektori Simmiga TRÜ Teadusliku Raamatukogu fondihoidla väljakolimise Sõbra tänava teise korrusel 1. juuliks 1963 (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 3).

Raamatukogu fondihoidlat siiski välja ei kolitud ning baptistid Sõbra tänavale ei tulnud, ehkki 1981. aastal üritati neid veelkord sinna paigutada. 7. septembril 1981 saadeti Tartu Linna RSN Täitevkomiteele adventistide ja metodistide koguduste juhatuste protestikiri ebaseadusliku kohtlemise pärast kogudustele antud ruumi kasutamisel. Täitevkomitee soovis lisada alumisse kirikusaali veel Tartu Kolgata baptistikoguduse ning protestikirjas toodi välja, et kolmanda koguduse lisandumine rikuks sõlmitud lepingut ja paluti leida teine lahendus. Baptistid jäid oma Tähe tänava palvelasse edasi (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 13).

Jaanuaris 1963 kolisid adventistid ja metodistid Lille tänava palvemajast Aleksandri kirikusse. Kiriku alumise saali seinad lubjati valgeks, endise kivipõranda peale ehitati puupõrand ja paigaldati lisavalgustus. Toodi sisse pingid ja altarisid paigaldati orel. Reedel, 15. veebruaril 1963 toimus esimene adventistide jumalateenistus, kus August Solli sõnade järgi viibis 250 kuni 300 inimest (EAA.1978.1.79, l 155). Tartu Seitsmenda Päeva Adventistide Ühingu ja Eesti Metodistide Tartu koguduse liikmed sõlmisid 16. jaanuaril 1963 Tartu Linna TSN Täitevkomitee Elamute Valitsuse juhataja Ellermäega lepingu Sõbra 19a kiriku esimese korruse tasuta ja tähtajatuks kasutamiseks. Lepingus kohustusid nad kasutama hoonet ainult usulistel eesmärkidel ja mitte lubama teenistusi pidada neil usuühingul, kes pole registreeritud usuasjade voliniku juures. Samuti kohustusid nad kandma kõik jooksvad kulud, mis seotud kiriku hoone ning varade kasutamisega. Usuasjade voliniku esindajale tuli võimaldada väljaspool jumalateenistusaegu ligipääs kõigi varade kontrollimiseks ja ülevaatuseks (ERA.R-1989.3.503, l 40–41).

Adventistid ja metodistid jagasid oma teenistusaegu nii, et igal päeval sai teenida üks konfessioon, vaid pühapäeviti teenisid mõlemad. Jumalateenistuste kord oli järgmine: esmaspäeval ja teisipäeval kell 19.00 metodistid, kolmapäeval kell 19.00 adventistid, neljapäeval kell 19.00 metodistid, reedel kell 19.00 adventistid, laupäeval kell 10.00-14.00 ja kell 18.00 adventistid, pühapäeval kell

10.00-14.00 metodistid, kell 14.30 venekeelne metodisti teenistus, kell 16.30 adventistid ja kell 18.30 jälle metodistid (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 13).

Koguduste laiendatud koosolekul 21. märtsil 1963 lepidi kokku, et kiriku ühisruumi jääb hooldama advendikoguduse koristaja-kütja ning remondikulud kaetakse võrdselt (EMK Tartu koguduse protokollid, pr nr 88, lk 51). Adventistid ehitasid 1967. aastal alumise kirikusaali altarisse ristimisbasseini³² ning esimene ristimine toimetati kirikus sama aasta juuni lõpus.³³ Tagasi Lille tänava palvemajja koliti juba taasiseseisvunud Eestis, 1993. aasta jaanuaris, kuna hoone tagastati 1992. aasta omandireformi raames adventistidele (tartu.advent.ee, 30.12.2016). Metodistid kolisid Sõbra tänavalt ära 1997. aastal ja see protsess oli keerulisem. Omandireformi ja metodistide kolimist kajastan järgmises peatükis.

Ülemist saali kasutas TRÜ Tartu Teaduslik Raamatukogu. 11. novembril 1961 oli RV Raamatute Baasi Tartu osakonna juhataja saatnud tollal veel eksisteerivale Aleksandri koguduse juhatusele kirja, milles palus nõusolekut kirikuruumide osaliseks üleandmiseks raamatubaasile uue lao asutamiseks. Omalt poolt pakuti hoone ekspluateerimiskulude ja üüri osalist katmist vastavalt kehtivatele määrustele. Aleksandri koguduse juhatus vastas, et Tartu Linna TSN Täitevkomitee ja koguduse vahel on 15. aprillil 1948. aastal sõlmitud leping, mille kohaselt kogudus võib kirikuruume kasutada vaid jumalateenistuste ja kiriklike talituste pidamiseks. Nimetatud lepingu alusel ei ole kogudusel õigust kasutada kirikuruume mõneks muuks otstarbeks ega anda neid edasi kolmandatele isikutele või asutustele. Sellest lähtuvalt jäi koguduse juhatus antud küsimuses ootama Tartu linna täitevkomitee kirjalikku korraldust ja juhiseid (EAA.1978.2.187, l 20–21). 6. juunil 1962 saatis TRÜ haldusprorektor Viktor Simm Tartu Aleksander Nevski koguduse vanemale kirja, milles palus seoses TRÜ Teadusliku Raamatukogu rekonstrueerimisega anda neile ajutiselt raamatute paigutamiseks kasutada kiriku üks korrus, lubades ruumid tagastada 1. juuliks 1963. 19. juunil 1962 saabus TRÜ haldusprorektorilt koguduse vanemale teade, et nad on pöördunud Tartu Linna TSN Täitevkomitee poole ja VÕKN voliniku Jaan Kanteri

---

³²) Ristimisbassein on kaetud kujul siiani altaris alles.

³³) Andmed sain suusõnaliselt advendikoguduse pikaajalise liikme Olev Uuki käest, 10.10. 2016. Dokumentatsioon olevat jäänud endise kirikuvanema kätte ja peale tema surma ei teata kus need asuvad.

poole ning saanud sealt jaatava vastuse oma palvele. Koguduse vanemalt sooviti kiiret vastust, kuna selle puudumine takistavat tõsiselt TRÜ Teadusliku Raamatukogus remonttööde algust (EAA.1978.2.188, l 18, 23). 1. juulil toimunud koguduse koosolekul otsustati, et ülikooli teaduslik raamatukogu võib kirikuruume kasutada allüürnikuna ning sõlmitakse aastane leping tähtajaga 1. juuli 1963. Ülikool kohustus võtma enda kanda osa kiriku rahalistest kohustustest (riigimaksud, kindlustusmaksud, maarendis), tagama ruumis olevate ikoonide ja altariseina puutumatus, eraldades selle osa muust ruumist ajutise puuvaheseinaga, tagama juurdepääsu altarisse ja kiriku kellatorni. Lisaks pidi ülikool saama tuletõrjelt loa alumises kirikus teenistuste pidamiseks. Õigeusu teenistusel kasutatakse palju põlevaid küünlaid, samuti suitsuteid, mis suure hulga raamatutega ühes hoones võis probleeme tekitada (EAA.1978.2.7, l 93–94). 6. juulil andis tuletõrjevalitsus oma aktiga teada, et nende komisjoni hinnangul ei ole mingisuguseid takistusi TRÜ Teadusliku Raamatukogu raamatufondide ajutiseks paigutamiseks kiriku teisele korrusele ning tuletõrje ei tee takistusi teenistuste läbiviimiseks vastavalt õigeusu kommete kiriku esimesel korrusel. 7. juulil 1962 sõlmiti leping TRÜ ja Aleksandri koguduse vahel ruumide kasutamiseks kuni 1. juulini 1963 (EAA.1978.2.188, l 27, 31). Hiljem, kui Aleksandri kogudus oli juba ühendatud Jüri kogudusega ja asus Jüri kiriku hoones, pikendati raamatufondi hoidmist kirikus kuni 1983. aastani. 1964. aastal, kui raamatuid hakati ülemisse saali juurde vedama, kindlustati ka alumise saali lagi, pannes toeks 9 raud- ja 4 puutala³⁴. Ülemisse korruse saali ehitati laeni ulatuvad riulid (EAA.1978.1.79, l 155). Talade ehitamist on märgitud ka metodisti koguduse protokollis 24. jaanuarist 1965. Talade paigaldamisega samaaegselt värviti alumises saalis üle ka põrand ja pingid. Kõik tööd teostati TRÜ vahendite ning tööjõuga (EMK Tartu koguduse protokollid, pr nr 103, l 59).

TRÜ Teaduslik Raamatukogu paigutas Sõbra tänava kirikusse läbi töötamata kirjanduse fondi, mille maht oli ligikaudu 450 000 köidet: dublettide kogu, 1939–1940 raamatukogule üle antud baltisakslaste raamatuvara, nõukogude võimu korraldusel aastatel 1940–1941 likvideeritud teadusseltside, üliõpilasorganisatsioonide raamatuvara, Lõuna-Eesti koolidest ja

---

³⁴) Neist taladest on siiani säilinud kaks raudtala alumises kirikus.

raamatukauplustest kõrvaldatud trükised, samuti Saksa okupatsiooni ajal konfiskeeritud keelatud kirjandus. Pärast sõda oli ülikooli raamatukogule üle antud Eestist põgenenud või küüditatud isikute peremeheta jäänud raamatuvara, mis paigutati samuti Sõbra tänavale. 1981. aasta kevadeks olid raamatukogu vastvalminud hoones hoidlad sisustatud, mais algas kolimine ning augustikuuks oli fondihoidla Sõbra tänavalt välja kolinud³⁵.

Sõbra tänava kiriku ülemine saal püsis mõned aastad tühjana, kuni 1984. aastal kolis Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum³⁶ direktor Aleksander Petersoni³⁷ eestvedamisel siia muuseumi soome-ugri eksponaatide fondihoidla. 2003. aasta detsembris taasloodud Aleksandri õigeusu koguduse poolt välja antud brošüüris „Tartu Aleksandri Koguduse Sõnumid“³⁸ on toodud usutlus muuseumi endise direktori Petersoniga, kes lapsena oli ristitud õigeusku. Usutlusest tuleb välja, et direktor läks vastuollu toonase EKP Tartu Linnakomitee I sekretäri Indrek Toomega. Viimane olevat nõudnud direktori käest Sõbra tänava kiriku ülemise saali võtmeid³⁹, et rajada TRÜ Raamatukogu lahkumise järgselt tühjaks jäänud ruumi võimla⁴⁰. Peterson väitis Toomele, et muuseumieksponaadid on juba hoonesse paigutatud ja muuseumil ei ole vahendeid nende uuesti välja viimiseks. Väidetavalt ei olnud tegelikult veel eksponaate kirikusse toodud, need viidi sinna alles paar päeva hiljem. Toome olevat Petersoni ähvardanud karmide meetmetega ning lubanud saata Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee töötajaid kiriku ukse avama ja muuseumivara välja tõstma. Peterson keeldunud sellegipoolest võtmeid üle andmast ning ruum jäi muuseumile. Peterson jäi küll peale seda sündmust ilma Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirjast, kuid kirik säilitas oma kuplid. Petersoni arvates oli pea olematu karistuse põhjus tollase kultuuriministri Johannes Loti soosiv suhtumine eesti rahvakultuuri: kultuuriminister oli etnograafiamuuseumit toetanud nii ekspeditsioonidel kui ka ruumide otsinguil

---

³⁵) Andmed pärit TÜ Raamatukogu direktori kohusetäitja Malle Ermeli saadetud e-kirjast töö autorile, 03.03. 2016.

³⁶) Hilisem Eesti Rahva Muuseum.

³⁷) Juhtis muuseumit aastatel 1958 kuni 1992.

³⁸) Ilmus aastatel 2003 kuni 2006, kord kuus.

³⁹) Peterson oli saanud Sõbra tänava kiriku ülemise saali võtmed TRÜ Raamatukogu direktori Laine Peebu käest, kui raamatukogu kolis 1983. aastal Struwe tänava uute raamatukokku (Raudsaar 2003: 2-10).

⁴⁰) Selline saatus tabas 1842 aastal ehitatud Tartu Maarja luteri kirikut, mis oli saanud sõjas kahjustada ja anti 1956. aastal Eesti Põllumajanduse Akadeemiale võimlaks.

(Raudsaar 2003: 2–10). Ülemine kirikusaal ehitati raudtellingute ja puulaudise abil kahekordseks, saades mõlema korruse kõrguseks umbes 3 meetrit. Korrused täideti riiulitega, ülemisel korrusel hoiustati soome-ugri ekspeditsioonidelt kogutu ja alumisel Eesti maarahva sõiduriistad: saanid, vankrid, jalgrattad. Ümberehituse teostasid toonane Tartu Ehitustrust ja ühiskondlik-kasuliku töö tunde võtavad üliõpilased (Raudsaar 2003: 11).

V. Koguduse taastamine taasiseseisvunud Eesti Vabariigis

1990. aastal valiti seni VÕKi Tallinna ja Eesti piiskopkonda juhtinud metropoliit Aleksius Moskva ja kogu Venemaa patriarhiks ning tema nimeks sai Aleksius II⁴¹. Samal aastal pühitseti Eesti piiskopkonna juhiks abipiiskop Kornelius (Jakobs)⁴², kuigi piiskopkonna titulaarne juht oli veel 1992. aastani patriarh Aleksius II (Schvak 2015: 68).

30. märtsil 1990 võttis Eesti NSV Ülemnõukogu vastu otsuse, mis tunnistas NSV Liidu riigivõimu alates selle kehtestamisest Eestis ebaseaduslikuks. Selline otsus tähendas, et Nõukogude Liidu okupatsioon ei olnud lõpetanud Eesti Vabariigi eksistentsi *de jure*. Ühtlasi kuulutas otsus välja Eesti Vabariigi taastamise restitutsiooni põhimõttest lähtuvalt ning üleminekuperioodi Eesti Vabariigi taastamiseks *de facto* (ÜVT 1990; 2; 180). 20. augustil 1991 võttis parlamendi kohuseid täitev Eesti Vabariigi Ülemnõukogu vastu otsuse, et Eesti ei kuulu enam NSV Liitu ja on iseseisev vabariik. Koos Nõukogude Liiduga kadusid ka usuühingutele kehtestatud piirangud, kuid kerkisid uued probleemid. Vaidlustes Eesti õigeusu kiriku õigusliku järjepidevuse, iseseisvuse ja kanoonilise kuuluvuse üle lõhenes siinne õigeusu kirik 1993. aastal rahvuslikke piire mööda kaheks: Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhaadi alluvuses tegutsevaks Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikuks ja Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirikuks⁴³ (Schvak 2013: 119).

13. juunil 1991 võeti Riigikogus vastu Eesti Vabariigi omandireformi aluste seadus. Seaduse eesmärk oli õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamine või kompenseerimine. Omandireform tekitas soodsa pinnase tülile õigeusu kirikus Eestis, millest hiljem kasvas tüli kahe patriarhaadi vahel: nn Moskva ja Konstantinoopoli kirikutüli⁴⁴, kus mõlemad pooled süüdistasid üksteist, et

---

⁴¹) Aastatel 1964–1990 VÕKi asjadevalitseja ja 1986–1990 Leningradi ja Novgorodi metropoliit ning seetõttu oli ta oma ametikohustuste pärast viimased aastad Eestist eemal viibinud (Schvak 2015: 64).

⁴²) 14. septembril 1990 nimetati Tallinna piiskopiks ja patriarhlikuks vikaariks senine Tallinna Ristija Johannese koguduse preester Vjatšeslav Jakobs, munga ja piiskopina Kornelius (Ringvee 2011: 127)

⁴³) Ametlikult kasutab kirik seda nime alates 2002. aastast.

⁴⁴) Kui oikumeeniline (Konstantinoopoli) patriarhaat taaskehtestas enda jurisdiktsiooni alla

vastaspoole ainus eesmärk pretendeerides EAÕKi õiglusjärgsusele on saada kontroll kiriku varade üle. Alguses ei olnud osa vaimulikke nõus abipiiskop Korneliuse tegevusega. VÕKi nähti Eestis kui ohtlikku impeeriumi jäänukit, mis omas sidemeid NSV Liidu julgeolekuorganitega ning avaldas tugevat kultuurilist mõju kohalikule vene elanikkonnale. Seda olukorda iseloomustab hästi kolme eesti vaimuliku ja ühe ilmiku⁴⁵ pöördumine patriarh Aleksius II poole 5. septembril 1991. aastal. Pöördumises toodi välja, et seoses murranguliste aegadega Eesti iseseisvumisel võib Eesti piiskopkond rahvuslikul pinnal killustuda ja pöördumatult lõheneda ning viia poliitilise vastasseisuni. Selle vältimiseks tuleks tagada piiskopkonna ühtsus ja terviklikus, mille eelduseks on täievolilise piiskopi olemasolu. Abipiiskop Korneliusel olid pöördumise autorite hinnangul vaid formaalsed kohustused ja õigused ning tal puudusid seaduslikud volitused juriidiliste ning majanduslike küsimuste lahendamiseks. Peeti vajalikuks, et Eesti piiskopkond saaks võimalikult kiiresti täievolilise piiskopi (Aivar Sarapiku eraarhiiv. Pöördumine Aleksius II poole). Läks nii nagu vaimulikud ennustasid ja piiskopkond lõhenes suures osas mööda rahvuslikke piire (mõningate eranditega). Patriarh Aleksius II küll taandus Eesti kiriku juhtimisest, kuid paljudele vastuvõetamatu abipiiskop Kornelius ülendati 1992. aastal Tallinna ja kogu Eesti piiskopiks ning 1995. aastal metropoliidiks. Siinsete venekeelsete õigeusklike jaoks oli loomulik jätkata oma usuelu osana VÕKist, kuid eestikeelsed õigeusklikud olid huvitatud riikliku iseseisvuse järel ka kirikliku iseseisvuse taastamisest ning Eesti Vabariigis tegutsevas õigeusu kirikus juhtiva rolli kindlustamisest (Schvak 2015: 69–70).

Kaks nädalat pärast omandireformi aluste seaduse vastuvõtmist, 7. juunil 1991 registreeriti Eesti Vabariigi ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide registris organisatsioon nimega “Õigeusu Kirik Eestis Tallinna Piiskopkonna Valitsus” ja sama aasta 16. septembril kanti registrisse ka Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Fond (EAÕKF). Fondi asutajateks olid Korneliuse nõusolekul Tallinna Issanda

---

kuuluva EAÕKi autonoomia 1996. aastal, tõi see kaasa ajutise osaduse katkemise nende kahe patriarhaadi vahel. See küsimus lahendati 22. aprillil 1996 Zürichi kokkuleppetega, millega tunnustati Eesti autonoomset õigeusu kirikut ning samuti ka Venemaa Õigeusu Kiriku piiskopkonda Eestis. (Papathomas 2007: 81)

⁴⁵) Kuremäe Pühtitsa kloostri allkirjastatud pöördumisele kirjutasi alla ülepreester Emmanuel Kirss, preestrid Johannes ja Ardalion Keskküla ning tollane Piiskopkonna Valitsuse majandusnõunik Henn Tosso.

Muutmise koguduse ülempreester Emmanuel Kirss, sama koguduse diakon Aifal (Aivar) Sarapik⁴⁶ ning Tallinna Piiskopkonna Valitsuse majandusnõunik Henn Tosso (Ringvee 2011: 128). Kui EAÕKFi tegevus sai keskseks EAÕKi õiguslikel alustel taastamisel Eestis, siis Piiskopkonna Valitsus oli orienteeritud Moskva suunale. Mõlema eesmärk oli saada esimese iseseisvusaja EAÕKi õiglusjärglaseks. Tallinna Linnakohus tunnistas Piiskopkonna Valitsuse omandireformi õigustatud subjektiks 29. juunil 1992. Sama aasta 31. detsembril tõid kaheksa õigeusu vaimulikku ja 33 kiriku ilmikliiget avalikkuse ette EAÕKi deklaratsiooni, milles kirjeldati eestlastest õigeusklike rasket olukorda ja avaldati soovi taastada ühendus Konstantinoopoliga. Rõhutati, et läbi pagulaskiriku sinodi⁴⁷ on säilinud järjepidevus 1923. aastal oikumeeniliselt patriarhaadilt autonoomia saanud EAÕKiga. Deklaratsioonile allakirjutanud kritiseerisid piiskop Korneliuse ametisse määramist ning tema suutmatust ühendada erinevatest rahvustest õigeusklikke. 23. veebruaril 1993 andis Stockholmis paguluses oleva EAÕKi Sinodi esimees, ülempreester Nikolai Suursööt, volitused EAÕKFi juhatusel EAÕKi taastamiseks Eestis restitutsiooni põhimõttest lähtuvalt (Ringvee 2011: 130). Eesti visiidi käigus andis patriarh Aleksius II 26. aprillil 1993 piiskop Korneliusele Eesti Õigeusu Kirikut puudutava tomose, milles käsitleti piiskop Korneliuse valitsetud piiskopkonda Moskva patriarhaadi autonoomse kirikuna. 29. aprillil toimus Kuremäe kloostri Eesti piiskopkonna täiskogu, mida külastas ka patriarh. Täiskogul otsustati anda EAÕKile administratiivne ja majanduslik iseseisvus. Patriarh Aleksius II sõnul oli selle taga soov ära hoida õigeusu kiriku lõhenemine Eestis (Postimees 1993: 3). Samuti

---

⁴⁶) Hilisem Tallinna Issanda Muutmise koguduse esipreester Aleksander Sarapik.

⁴⁷) Metropoliit Aleksandril õnnestus pääseda Nõukogude Liidu okupatsiooni eest 1944. aastal eksiili Saksamaale. Sealt siirdus ta märtsis 1947 Rootsi, kus asus koos vastmoodustatud sinodiga juhtima EAÕKi paguluses. Konstantinoopoli oikumeeniline patriarhaat tunnistas EAÕKi pagulaskiriku autonoomiat edasi, võttes arvesse, et kirik on kaotanud oma kanoonilise territooriumi, kõik senised territoriaalsed struktuuriüksused, kogudused ja valdava osa liikmestkonnast. 3. detsembril 1953, peale metropoliit Aleksandri surma, nimetati EAÕKi kirikupea kohusetäitjaks Thyateira peapiiskop Athenagoras. 15. aprillil 1956 valis Stockholmis toimunud esimene EAÕKi täiskogu eksiilis kiriku uueks piiskopikandidaadiks ülempreester Jüri Välbe ning 14. oktoobril pühitseti ta piiskopiks. Välbe jäi ka viimaseks EAÕKi piiskopiks eksiilis, peale tema surma 3. augustil 1961. aastal enam uut eestlasest piiskoppi ametisse ei pühitsetud. EAÕKi Sinod jätkas ilma piiskopita EAÕKi õigusliku järjepidevuse säilitamist eksiilis (Schvak 2015: 67–68).

otsustas täiskogu patriarhi eesistumisel, et piiskop Korneliuse juhitud kirik on üheaegu nii revolutsiooni-eelsel Venemaal tegutsenud õigeusu kiriku kui ka II maailmasõja-eelse EAÕKi järjepidevuse kandja. Visiidi käigus kõlanud osade vaimulike ja ilmikute soovi kanoonilise sideme taastamiseks Konstantinoopoli patriarhaadiga ignoreerisid nii patriarh Aleksius II kui piiskop Kornelius (Ringvee 2011: 131). Teisalt oli preester Johannes Keskküla saatnud 26. aprillil 1993 EAÕKi Erakorralise Taastava Kogu Ettevalmistava Toimkonna nimel pöördumise Eesti valitsuse, Välis-Eesti organisatsioonide, Rootsi EAÕKi Sinodi esimehe Nikolai Suursöödi, EAÕKi Kultuurifondi esimehe Viktor Jallai ning Austraalia Vancouveri EAÕKi koguduse hooldaja ülempreester Eugen Ruusi poole. Pöördumise sisuks oli hoiatus, et Moskva patriarhaat üritab oma piiskopkonda esitada EAÕKina⁴⁸ või siis luua sellenimelist uut, ebaseaduslikku kirikut. Selline tegevus seaks ohtu EAÕKi olemasolu ning tähendaks õigusvastaselt ja antikanooniliselt kehtestatud okupatsiooniaegse kirikliku struktuuri legaliseerimist Eestis (Aivar Sarapiku eraarhiiv. Pöördumine avalikkuse poole). 19. juulil saatis EAÕKFi nõukogu esimees Henn Tosso EAÕK Sinodi volitusel Eesti Vabariigi Siseministeeriumi usuasjade talitusele avalduse, milles paluti vastavalt Kirikute ja koguduste seaduse § 25 lg 1 registreerida EAÕK 1935. aastal vastu võetud põhimääruse alusel. Lisaks paluti registreerida Tallinna Issanda Muutmise Peakiriku, Tartu Aleksandri, Jakobi-Uduvere ja Velise kogudused (Aivar Sarapiku eraarhiiv. Avaldus Siseministeerimile EAÕKi registreerimiseks). 14. septembril 1993 tunnistas Tallinna Linnakohus avalikul kohtuistungil tsiviilasjas nr 2-116, 2-115 Eesti Vabariigi omandireformi aluste seaduse paragrahv 9 järgi EAÕKi õigustatud subjektiks temalt võõrandatud vara suhtes. Kohus leidis, et EAÕK tegutses 1935. aastal registreeritud põhikirja alusel ametlikult kuni 1940. aastani, mil ta tegevus keelustati ning varad natsionaliseeriti. Tegelikult tema tegevus ei katkenud, vaid jätkus. Käesoleval ajal tegutseb ta 11. augustil 1993. aastal registreeritud põhikirja alusel. Kohtuotsus jõustus 25. oktoobril 1993

---

⁴⁸) 2. detsembrist 1993 kuni 30. novembrini 1994 üritas piiskop Kornelius, kes nimetas end EAÕKi piiskopiks, igal võimalikul moel saavutada Moskva patriarhaadi piiskopkonna tunnustamist EAÕKi õiglusjärglasena ja Tallinna Linnakohtu tsiviilasjas nr 2-116, 2-115 tehtud otsuse, kus omandireformi subjektiks sai õigusliku järjepidevuse alusel taastatud ning 11. augustil 1993 Eesti kirikute, koguduste ja koguduste liitude registrisse kantud EAÕKi tühistamist (Ringvee 2011: 134–135).

(EAA.5452.5.1779,14).

Aleksandri koguduse taasloomine langes keerulisse aega. Olles üks esimesi registreeritud EAÕKi kogudusi, saadi Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhaadi alluvuses oleva EAÕKi üheks nurgakiviks. Aleksandri koguduse taastamist hakkas eest vedama 1989. aasta 21. juulist metropoliit Aleksius poolt preestriks pühitsetud eesti vaimulik Johannes (Ülo) Keskküla (1952–2009). 31. augustil 1989 oli määranud Aleksius oma otsusega nr 404 Keskküla alates 1. septembrist Nõo Kolmainu kiriku esipreestriks (Aivar Sarapiku erarhiiv. Keskküla elulookirjeldus). 25. märtsil 1993 oli piiskop Kornelius väljastanud korralduse nr 267, millega Keskküla määrati teenima Karksi-Nuia kogudusse. Korraldustest on näha, et Keskküla teenis lisaks Nõo kogudusele veel Räpinas, Põltsamaal, Mehikoormas ja Võõpsus (Aivar Sarapiku eraarhiiv). Keskkülast sai ka alates 1993. aastast EAÕKi autonoomia taastamise üks eestvedajaid. Ta oli üks neljast vaimulikust, kes kirjutasid 28. septembril 1993 palvekirja Konstantinoopoli patriarhile Bartholomeosele. Palvekirjaga taotleti EAÕKi autonoomia taastamist. Toodi välja, et Moskva patriarhaat allutas Konstantinoopoli patriarhaadi alluvuses oleva EAÕKi 1945. aastal juriidilisi ja kanoonilisi seadusi rikkudes. Moskva patriarhaat ja ka Venemaa riiklikud struktuurid tegevat takistusi EAÕKi Eestis asuvate koguduste suhete taastamisele eksiilis asuva Sinodiga ning Moskva patriarhaadi Eestis asuv piiskop Kornelius nimetavat taastamistegevust kirikulõhe tekitamiseks. Mitmed vaimulikud olid saanud hoiatuskirju, millele võis kohe järgneda teenistuskeelu rakendamine, kahe vaimuliku suhtes oli teenistuskeeldu rakendatud ning üks ilmik lahutatud kirikuühendusest⁴⁹ (Aivar Sarapiku eraarhiiv. EAÕKi vaimulike ja koguduste esindajate pöördumine Bartholomeose poole). 4.

---

⁴⁹) 7. märtsil 1993 aastal saatis Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Kornelius laiali ringkirja nr 702, milles taunis paguluses oleva EAÕKi Stockholmis asuva Sinodi tahet määrata ennast EAÕKi õigusjärglaseks ja selle nõude aluseks oleva 1935. aastal Usuasjade Talituses vastuvõetud EAÕKi põhikirja. Põhikirja pidanuks suhtuma Korneliuse arvates kui ebakanoonilisse dokumenti, mida pole kinnitanud ükski patriarh. Tallinna Issanda Muutmise kiriku vaimulikud, ülepreester Emmanuel Kirss ja diakon Aifal (Aivar) Sarapik, kes olid katkestanud Venemaa patriarhi Aleksius II ja Eesti valitseva piiskopi Korneliuse meenutamise jumalateenistustel ja organiseerinud nn seadusliku kirikuvõimu seljataga uue piiskopi valimisi. Seetõttu keelati neil kahel vaimulikul vaimulikuna teenimine ja välismaal asuva EAÕKi ilmalik esindaja Henn Tosso lahutati kirikuühendusest ning kõik vaimulikud, kes Kirsi ja Sarapikuga koos teenisid, võisid langeda sama karistuse alla. (EMK arhiiv. Sõbra 19a kirik, s 21)

novembril 1993 saadeti oikumeenilisele patriarhile järgmine kiri⁵⁰ teatega, et 27. oktoobril oli Tallinnas toimunud vaimulikonna koosolek, millest võttis osa 30 vaimulikku koos kirikurahva esindajatega, nii eestlasi kui venelasi. Koosolekul selgus, et üheskoos ei ole enam võimalik tegutseda. Eesti kirikurahva ja vaimulikonna ning Eesti Vabariigi valitsuse selge tahtmine oli restitutsiooni põhimõtet järgides taastada autonoomne Eesti Apostliku Õigeusu Metropoolia, kuid vene pool oli selle vastu. Kirjeldatud soov olevat 48 kogudusel 80-st. Pöördumisele kirjutasid alla 4 eesti preestrit: Ardalion Keskküla, Johannes Keskküla, Andreas Pöld ja Rafael Hinrikus (Tartu Aleksandrite koguduse arhiiv. Pöördumine Bartholomeose poole). Kogu selle saaga võttis lühidalt kokku 28. aprillil 1994 ajalehehes "Rahva Hää" ilmunud EAÕKi volitatud esindaja Henn Tosso artikkel EAÕKi ja VÕKi patriarhaadi piiskopkonnast Eestis. Tosso kirjutas, et seoses Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega ning vastavalt 20. mail 1993 vastu võetud Kirikute ja koguduste seaduse §-le 25 olid kõik Eestis tegutsevad kirikud ja kogudused kohustatud EV Siseministeriumi Usuasjade talituses ümber registreeruma. EAÕK ja vastava avalduse esitanud kogudused registreeriti ümber 11. augustil 1993. Seega oli EAÕK, mille loomisajaks võib lugeda 21. märtsi 1919 ehk esimese Täiskogu⁵¹ toimumist, kus otsustati luua iseseisev autokefaalne kirik, säilinud ja säilitanud oma iseseisvuse ning õigusliku järjepidevuse. VÕKi Moskva patriarhaadi piiskopkond Eestis loodi 1941. aastal ja Moskva patriarhaadi piiskopkond ei ole kogu oma eksisteerimise aja jooksul omanud Eestis registreeritud põhikirja (või määrust). Moskva Patriarhaadi Eesti Piiskopkonna Valitsus registreeriti oma tegutsemisaja jooksul esmakordselt alles 27. juunil 1991 Tallinna Linnavalitsuses. Kiriku juhiks oli märgitud piiskop Kornelius, alluvuseks Moskva patriarhaat ning registreeritud põhikirja ei esitatud. Piiskop Korneliuse poolt juhitud struktuur oli kasutanud erinevaid nimetusi (Eesti Õigeusu Kirik, Moskva Patriarhaadi Õigeusu Kirik Eestis, Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik) ning ei olnud end Eesti Vabariigis vastu võetud Kirikute ja koguduste seaduse § 25

---

⁵⁰) Sama kirja koopia saatis preester Rafael Hinrikus edasi ka Soome peapiiskop Johannesele 8. novembril 1993 (Tartu Aleksandri koguduse arhiiv. Pöördumine Bartholomeose poole).

⁵¹) EAÕKi Täiskogu oli moodustatud 21. märtsil 1919. aastal Kiriku Keskvalitsuse *Eesti Piiskopkonna Nõukogu* nime all ning seal otsustati: "Eesti Apostlik Õigeusu kogudus olgu eesti rahva elunõuete ja Eesti riikliku iseseisvuse kohaselt ärarippumata, iseseisev autokefaalne kogudus vennalikus läbikäimises ja ühenduses kõikide teiste Hommikumaa apostlikkude õigeusu iseseisvate kogudustega." (Rahva Hää 1994: 6, Sõtšov 2001: 22, Stefanus 2011: 228)

vastavalt ümber registreerinud. Ümber registreerimise tähtaeg saabus 25. detsembril 1993. Pärast EAÕKi ümber registreerimist ja selle nime all registrisse kandmist püüdis Moskva patriarhaadi piiskopkond, kes patriarh Aleksius II tomose kohaselt kandis nimetust Eesti Õigeusu Kirik, esitleda end EAÕKi nime all. Sisuliselt oli tegemist olukorraga, kus VÕKi Moskva patriarhaadi Eestis asuv piiskopkond püüdis endale allutada iseseisvust omanud ja selle säilitanud EAÕKi. VÕKi Moskva patriarhaadi endise Eesti piiskopkonna varjatud eesmärkideks oli omastada EAÕKi varad ja põlistada Venemaa kohalolek Eestis ning seeläbi mõjutada Eesti Vabariigis kulgevaid poliitilisi protsesse (Rahva Hää! 1994: 6).

Koguduse taastamine neil segastel aegadel ei läinud kergelt. 16. jaanuaril 1992 oli Keskküla saatnud avalduse Tartu linnavalitsusse EAÕKi Tartu Aleksandri koguduse nimel. Avalduse sisuks oli, et vastavalt Tartu Aleksandri koguduse üldkoosoleku otsusele 15. jaanuarist, taotleb kogudus õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamist. Lisatud oli Tartu Linnavalitsusele ja EV Usuasjade Talitusele adresseeritud registreerimistaotlus, millele oli alla kirjutanud 19 inimest. Toon pöördumise täismahus ära, kuna tegemist oli esmase taotlusega taastada kogudus: „Käesolevaga meie, allakirjutanud, teatame, et loeme endid Tartu Aleksandri Eesti Õigeusu Kiriku koguduse liikmeteks. Koguduse tegevus lõpetati nõukogude võimu poolt Tartu linnavõimude kaasabil. Meie ühine tahe on, et meid registreeritakse jälle iseseisva kogudusena, ja et ajalooline ülekohus saaks heastatud ning meile tagastatakse meile kuulunud kinnisvarad täies ulatuses.“ (EAA.5452.5.1779, 1 1–2)

20. juunil 1993 saatis Keskküla EAÕKi Sinodile kirja, kus palus sinodil teha taotlus usuasjade talitusele registreerida Aleksandrite kogudus EAÕK 1935. aasta põhikirja alusel. Kuna kogudus oli varem esitanud Tartu linnavalitsusele taotluse registreerida end 1935. aasta põhikirja järgi ja kuna viidatud põhikiri sätestab koguduste registreerimise sinodi taotlusel, siis oli linnavalitsus koguduse registreerimisest keeldunud (Aivar Sarapiku eraarhiiv. Tartu Aleksandri koguduse taotlus sinodile).

Usuasjade talitus registreeris 11. augustil 1993 EAÕKi vastavalt 20. mail 1993 vastu võetud kirikute ja koguduste seadusele. Tartu Püha Aleksandri kogudus registreeriti sama aasta 7. septembril (Tartu Aleksandri koguduse arhiiv).

Tunnistused EAÕKi ja Aleksandri koguduse registreerimisest).

Kogudus sai registreeritud, kuid kogudusel ei olnud ametlikku, kanooniliselt kinnitatud preestrit. Keskküla oli ametlikult Nõo Püha Kolmainu, Karksi-Nuia Püha Aleksei, Rápina Pühade Sakarja ja Elisabeti, Põltsamaa Püha Vaimu, Mehikoorma Issanda Muutmise ja Võõpsu Nikolai palvemaja preester⁵². Probleem oli selles, et kuni 20. veebruarini 1996 tegutses EAÕK Konstantinoopoli patriarhaadi Lääne- ja Kesk-Euroopa koguduste eksarhaadi koosseisus (Schvak 2015: 70). 20. veebruaril teatas Konstantinoopoli patriarh Bartholomeus 1923. aasta tomose taasjõustamisest Eestis ja samal päeval määras oikumeeniline patriarh EAÕKi ajutiseks valitsejaks, *locum tenensiks*, Karjala ja kogu Soome peapiiskopi Johannese (Rinne) (Ringvee 2011: 144). Selle ajani oli Eestis ainult üks piiskop ja see oli Moskva patriarhaadile ustavaks jäänud piiskop Kornelius. Õigeusu kirikus saab preestri kogudusse määrata ainult piiskop. EAÕKi Aleksandri koguduse ainuke võimalus kanoonilist preestrit saada oli pöörduda Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonna piiskop Korneliuse poole. 29. augustil 1994 pöördusid Johannes Keskküla, Janek Mägi⁵³ ja Silvia Muru Kuremäel Korneliuse poole, et piiskop õnnistaks taastatud koguduses teenistuste pidamist. Piiskop Korneliuse vastus oli juuresviibinu sõnul: "ei keela ega ka õnnista"⁵⁴. Nõnda pidas Keskküla Aleksandri koguduses teenistusi nn mitteametlikult ehk ilma kirjaliku kanoonilise loata. Aasta hiljem, 24. augustil 1995 saatis kogudus Tallinna ja Eesti ülempiiskopile Korneliusele, Tartumaa praostile ülempreester Simeon Kružkovile ja Stockholmi EAÕKi Sinodile kirja, kus öeldi: "Püha Aleksandri koguduse liikmed, kellede hulka kuuluvad nii enne selle sulgemist kui ka pärast taastamist selles ristitud ja sellega elukohajärgselt ühinenuid, on pöördunud Johannes Keskküla isikus patriarh Aleksius II ja piiskop Korneliuse poole teatega, et Tartu Aleksandri kogudus soovib oma elu taastada. Kuna ei patriarh ega piiskop pole avaldanud oma vastuseisu sellisele soovile, järgnes koguduse ametlik taasregistreerimine EV Valitsuse ja Tartu Linnavalitsuse juures. Koguduse palvel on alustatud ka palvelike kooskäimistega:

---

⁵²) Teenides nii kahes praostkonnas: Tartu praostkonnas (praost ülempreester Simeon Kružkov) ja Võru Valga praostkonnas (praost ülempreester Aleksei Samoldin) (Tartu Aleksandrite koguduse arhiiv. Ringkiri nr 374).

⁵³) Praegune munkpreester Orenti (Kampus).

⁵⁴) Andmed sain suusõnaliselt munkpreester Orenti käest, 20.12. 2016.

õhtuteenistustega ja kirikotalitustega. Nüüdseks on tagastatud ka kirikuhoone Sõbra 19a ja praeguseks ajaks oleks võimalik alustada normaalset kanoonilist kirikuelu. Eeltoodust lähtudes palutakse piiskopliku õnnistust ja luba teenida Tartu Aleksandri koguduses preester Johannes Keskkülal, teiste tema all olevate koguduste poolt mittehõivatud ajal” (Tartu Aleksandrite arhiiv. Pöördumine Korneliuse poole 1995). Kirjale ei tulnud vastust ja elu koguduses jätkus nagu varem ehk Keskküla teenis, kui võimalust oli. Peale Karjala ja kogu Soome peapiiskopi Johannesse EAÕKi ajutiseks valitsejaks määramist veebruaris 1996 saatsid preester Johannes Keskküla, lugeja Gabriel (Priit) Keres ja koguduseliikmed Orenti (Janek) Mägi ning Kristiina (Silvia) Muru 28. märtsil Aleksandri koguduse nimel Tallinna ja Eesti metropoolia *locum tenensile* Johannesele kirja, kus paluti volitada Johannes Keskküla koguduse majandusasju ajama. Pöördumises oli ka välja toodud, et alates 1994. aastast on kogudus regulaarselt koos käinud iganädalastel palveteenistustel neljapäeviti ning tavaliselt oli kogunenud 10–30 inimest. Prognoositi, et pühapäevastel liturgiatel võiks inimeste arv tõusta kuni sajani (Tartu Aleksandrite koguduse arhiiv. Kiri *locum tenensile* 1996). 3. aprillil 1996 volitas peapiiskop Johannes kirjaga nr 266/96 koguduse juhatuse esimeest, preester Keskküla, koguduse nimel tehinguid läbiviima (Tartu Aleksandrite arhiiv. Volitus Keskkülale 1996). 1996. aasta detsembris valis kogudus endale vaimulikuks noore preestri Samuel (Sulev) Puusaare⁵⁵; koguduse taastamisest kuni selle ajani oli koguduse mitteametlikuks

---

⁵⁵) Tartu Püha Aleksandri koguduse preester Samuel (Sulev) Puusaar ja Valga Püha Issidori koguduse preester Gabriel (Priit) Keres tagandati Konstantinoopoli kõrgeima Kirikukohtu otsusega 14. detsembrist 1999 preestriametist ja viidi ilmalikku seisusse (Aleksandri koguduse arhiiv. Metropoliidi ringkiri 1/1/99) Tagandamine lõi laineid ka meedias ja nii oli see sündmus kajastatud pea igas päevalehes. Tagandamise põhjus oli allumatus metropoliit Stefanusele, kelle määramist EAÕKi metropoliidiks pidasid nad Konsantinoopoli patriarhaadi liialdatud sekkumisena EAÕKi siseellu ja nägid selles ohtu EAÕKi iseseisvusele. Nimetatud preestrid pidasid 9. juunil 1999 Tartus Aleksandri kirikus erakorralise täiskogu, valides metropoliidiks Tallinna Issanda Muutmise ülempreestri Emmanuel Kirsi (kes taandas oma osaluse selles uues ühenduses) ning Tartu ja Lõuna-Eesti piiskopiks Samuel Puusaare. Endi vaimulikuseisuse peatamisega ja keelu alla panekuga Puusaar ja Keres ei nõustunud, moodustades oma sinodi ja heites kirikust välja hoopis Stefanuse, ühtlasi seades tema valimise õiguspärasuse Eesti õigeusklike juhiks kahtluse alla ja esitades selle kohta kohtusse hagi. Kahe preestri tegevus ei leidnud laiemat poolehoidu ei EAÕKi liikmete ega ka Moskva patriarhaadi poolelt (Ringvee 2011: 152) Nende vaateid annab edasi nende poolt väljaantud kogumik “Dokumente Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku lähiminekust (1996–1999)”. Vastavalt kiriklikele kaanonitele vaimulikupühitsusest eemaldatud ja teenimiskeelu all olevad vaimulikud jätkavad oma tegevust tänapäevani, luues 2001. aastal endale sekti Püha Platoni ja Püha Issidori

preestriks Johannes Keskküla⁵⁶. Ametliku volituse toimetada koguduse ajutise preestrina sai Puusaar 9. juulil 1997 peapiiskop Johannese käest (Tartu Aleksandrite koguduse arhiiv. Volitus Puusaarele).

Taasloodud kogudusele oli oluline ka varade tagasisaamine ja loomulikult ei läinud see protsess eriti kergelt. Juba enne koguduse registreerimist siseministeriumis hakkas Johannes Keskküla taotlema Tartu Linnavalitsuselt koguduse varade tagastamist. Avaldus võeti vastu ja registreeriti numbriga 2220 17. jaanuaril 1992. Ei saanud siiski midagi tagastada kogudusele, mis ei olnud registreeritud juriidilise isikuna. Tartu linnavalitsus tellis ajalooarhiivist tõendusmaterjali kõnealuste hoonete ja kruntide omandivormi kohta. 7. juulil 1993 saadi vastus, et Karlova mõisast eraldatud krundid omandas 4. mail 1915 ostulepingu alusel usuühing „Tartu Aleksandri Apostellik Õigeusu Kogudus“. Sama aasta 30. oktoobril tuli ka teade, et krundid, mis asusid Saekoja tänavas, kinnistati ostu-müügi lepingu alusel 1939. aastal nende senise rentniku, usuühingu Tartu Aleksandri Apostellik-Õigeusu Kogudus, omanduseks (EAA.5452.5.1779, 1 3, 5–7).

10. oktoobril 1994 saatis Tartu linnavarade osakond Aleksandri koguduse esindajale, Johannes Keskkülale, tema kodusele aadressile teate nr 1226, milles öeldi, et omandireformi õigustatud subjektiks on ainult EAÕK ning ainult neil on õigus nõuda temaga ühinenud kogudustele kuulunud vara tagastamist. Keskküla ei olevat esitanud linnavarade osakonnale tunnistust koguduse registreerimise kohta EAÕK Sinodi poolt ning kuna Keskkülal puudub ka EAÕKi volikiri asjaajamiseks, siis kogudusele varasid ei tagastata (EAA.5452.5.1779, 1 8, 9).

29. detsembril 1994 andis Tartu Linnavalitsuse Linnavarade osakond EAÕK Sinodile teada, et EAÕK on tunnistatud omandireformi õigustatud subjektiks (Tartu Aleksandri koguduse arhiiv. Tartu ÕVVTKi teade EAÕK Sinodile). 11. aprillil 1995 anti Tartu Linnavalitsuse poolt korraldus nr 419, mille kohaselt otsustati kooskõlas Tartu ÕVVTK Komisjoni 1994. aasta otsusega tagastada Sõbra 19a EAÕKile. 5. mail 1995 anti vara Tartu Linnavalitsuse

---

Vennaskond, mis on praeguseks üsnagi kaugenenud õigeusu praktikast ja traditsioonist (Schvak 2015: 80) Tänapäeval on endine preester Puusaar esinenud meedias kui Tartu nõid ja kuulub Eesti Nõidade Liitu (www.eestinoidadelit.ee).

⁵⁶) Andmed pärit munkpreester Orenti saadetud e-kirjast töö autorile, 13.12. 2016.

Linnavarade Osakonna esindaja Arvo Sakariase poolt üle EAÕKi volitatud esindajale Henn Tossole (EAA.5452.5.1779, l 21, 23).

Kogudusele tagastati küll kirik ja hooned, kuid hoonetes elasid inimesed, kiriku ülemises saalis asus ERMi fondihoidla ning alumine saal oli metodistide kasutuses. Aastatel 1994 kuni 1995 peeti teenistusi Kuperjanovi 9 asuvas ERMi näitustemajas ja Akadeemia 2 olevas lasteaias, vahel harva, kui metodistidega kokkuleppele saadi, peeti teenistusi ka oma kirikus.⁵⁷

26. jaanuaril 1995 saatis linnavarade osakond Johannes Keskkülale teate, et Tartu Metodisti kogudus on esitanud Tartu Linnavalitsuse ÕVVTKile avalduse. Metodisti kogudus soovis, et vara tagastamisel EAÕKile tagataks neile ruumide kasutamiseõigus veel 10 aastaks. Linnavarade osakond oli ruumide kasutamise küsimuses pöördunud ka ERMi poole. Järgmisel päeval, 23. jaanuaril, saatis Keskküla koguduse nimel kirja Tartu linnavarade osakonda, milles teatas, et 20. jaanuaril 1995 olid koguduse esindajad Johannes Keskküla, Jüri Pärl ja Janek Mägi kohtunud ERMi esindajate Tõnis Lukase ja Heiki Pärdiga. Kokkusaamisel otsustati, et ERMi hetkeolukorda arvestades oleks hädavajalik jätta teine korrus veel mõneks ajaks muuseumile rendile ja seega oli kogudusel oma töö jätkamiseks võimalik kasutada ainult kiriku esimest korrust. Aleksandri koguduse ettepanek esimese korruse ühiseks kasutamiseks ei olnud sobinud Eesti Metodisti Kiriku Tartu kogudusele ideoloogilistel kaalutlustel ning seega paluti linnavarade osakonna toetust ja abi esimese korruse praegusele kasutajale uute ruumide leidmiseks (EAA.5452.5.1779, l 12, 13).

5. detsembril 1994 olid tollane metodisti koguduse pastor Andrus Norak ja juhatuse esimees Ernst Käer saatnud Tartu ÕVVTKile avalduse, milles palusid seoses Sõbra tänava hoone tagastamisega EAÕKile arvestada, et metodisti kogudus on kasutanud alumist kirikut üle 30 aasta ja neil puudub alternatiivne kirikuhoone. Komisjonile tehti ettepanek lisada tagastamisotsusele kohustus sõlmida metodistidega leping ruumide kasutamiseks vähemalt 10 aastaks. Samuti märgiti, et kõnealust ruumi ei saa ühiselt kasutada, kuna õigeusu kirikule vajalik ikonostaas jumalateenistuste läbiviimiseks on metodistidele vastuvõetamatu (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 23).

---

⁵⁷) Andmed sain suusõnaliselt tollel ajal koguduse liige olnud munkpreestrilt Orentilt, 20.12.2016.

9. märtsil 1995 saatis Tosso Tartu ÕVVTKile avalduse, millega palus kiirendada EAÕKilt võõrandatud varade tagastamist. Omalt poolt lubas EAÕK sõlmida kõigi tagastatavate hoonete kasutajatega, kes seda soovivad, rendilepingud vähemalt viieks aastaks. Hoone tagastamisel EAÕKile sätestatigi kohustus pikendada EMK Tartu kogudusega rendilepingut 5 aastani ja Eesti Rahva Muuseumiga 10 aastani; vastavalt sellele pidi EAÕK sõlmima kõnealuste isikutega uued rendilepingud (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 26, 28).

1995. aastal algasid läbirääkimised metodisti koguduse rendilepingu ja üüri tasaarvestuse teemadel. Metodisti kogudus soovis, et EAÕK Tartu Püha Aleksandri kogudus arvestaks EMK Tartu koguduse kulutusi (näiteks küttepuud, koristaja-kütja palk), samuti arutati alumise kirikusaali ühiskasutuse küsimust, kuna õigeusu teenistused eeldavad ikoonide ja ikooniseina olemasolu. Metodistid soovisid rendilepingut pikendada 5 aasta asemel 10 aastaks. Läbirääkimised kulgesid pingsalt, seda ka näitab lepingutingimuste muutmiste suur hulk. 27. septembril 1995 saatsid EMK Tartu koguduse õpetaja Andrus Norak ja juhatuse esimees Ernst Käer kirja EAÕKi Sinodile, milles töid välja, et vastavalt 11. aprilli tagastamisaktile on EAÕK Tartu Püha Aleksandri kogudus kohustatud rentima alumist saali 5 aasta jooksul metodistidele ja ülemist saali 10 aasta jooksul ERMile. Toonitati, et kahjuks on lepingu sõlmimine veninud kuust kuusse, põhjuseks toodi Tosso seisukohtade muutused küsimuses, mitu aastat võiks kesta kirikuhoone ühiskasutus. Leping olevat kooskõlastatud juba juulikuus, kuid siiani alla kirjutamata. 21. aprillil 1995 lootis õigeusu preester Johannes Keskküla tähistada alumises kirikus ainsa piiskop Platoni poolt pühitsetud altari⁵⁸ 75. aastapäeva. Metodisti koguduse pastor Leonhard Kangro ja metodisti kirikuvalitsuse liige Tõnu Kuusemaa soovitasid palvele vastu tulla, kuid koguduse juhatus otsustas luba mitte anda. Põhjuseks olid ilmselt taastatud Aleksandri õigeusu koguduse ja metodisti koguduse vahelised pinged kirikuruumi kasutamise tõttu (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 31–43). Suuremad murekohad olid tehtud tööde ja rendi tasaarvestus, kütmine ja ruumi koos kasutamine. Kui adventistidega oli teenistuste graafik paika saadud, siis õigeusu kogudusega oli keerulisem, kuna pretendeeriti samadele aegadele. Lisaks soovisid metodistid sõlmida uue

---

⁵⁸) Tartu Aleksander Nevski kiriku peaaltar oli ainus altar, mille piiskopmärter Platon (Paul Kulbusch) enne oma märtrisurma pühitseda jõudis (EAA. 1978. 2. 17, l 4).

kindlustuslepingu, kuna õigeusu teenistustel kasutatakse lahtist tuld, mis suurendavat tulekahju ohtu ning uut lepingut nõudvat ka Riiklik Kindlustus. Samuti suurendavat ruumi toodavad ikoonid sissemurdmise ja varguste ohtu (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 38).

Rendilepingu sõlmisid 30. juunil 1996 EAÕK metropoliidi, *locum tenens* Johannese poolt volitatud preester Keskküla ja EMK Kiriku Valitsuse superintendent Olav Pärnamets. Leping sõlmiti 5. maini 2000 ja renditasu arvestati Tartu Linnavolikogu 1993. aasta maikuu otsuse nr 355 ning 1994. aasta maikuu määruse nr 22 järgi⁵⁹. Küttekulud ja ekspluatatsioonikulud jagati proportsionaalselt vastavalt kiriku kasutamisele. 11. juulil 1996 andis Johannes Keskküla teada, et on saanud kätte kiriku võtmed. (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 44–45).

Kahe koguduse läbisaamine oli pingeline, probleemideks rendisumma, ruumide kasutamine ja inimestevahelised suhted. Üks suuremaid probleeme oli pühapäevane ruumide kasutus. Aleksandri kogudus soovis pühapäeviti hommikust liturgia-aega. Metodistidel oli pühapäeval kaks teenistust: hommikul ja õhtul, mille vahepeal veel pühapäevakool. Muuta nad seda korraldust ei tahtnud, kuna see kutsuvat koguduses esile suure pahameele. Aleksandri õigeusu kogudus hakkas metodiste survestama, ähvardades palgata ise krundile koristaja-kütja, valvuri, lukud välja vahetada ning üüri tõsta (EMK eraarhiiv, Sõbra 19a kirik, s 46).

Metodistid eesotsas pastor Priit Tammega püüdsid kompromissile jõuda, kuid 9. juulil 1997 ajutiseks Aleksandri koguduse preestriks volitatud Samuel Puusaar tegi kõik, et omavahelisi suhteid rohkem rikkuda. Selline tegevus sundis pastor Tamme 29. mail 1997 kirjutama EMK superintendent Olavi Pärnametsale. Viimane oli 12. mail saanud preester Puusaare käest kaebekirja, milles metodiste süüdistati kirikuhoone kahjustamises, õigeusu koguduse vara omavolilises ümber tõstmises jne. Tamm vastas, et Puusaare süüdistused on põhjendamatud ja talle isiklikult tundub, et Puusaare näol on tegemist vaimselt tasakaalutu inimesega (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 49). Puusaar jätkas EMK kirikuvalitsusse kirjade saatmist, süüdistades metodisti kogudust lepingu rikkumises. EMK superintendent

---

⁵⁹) Õigusega renti korrigeerida kaks korda aastas vastavalt EV Statistikaameti poolt avaldatud tarbijaindeksile eelmise poolaasta kohta.

vastas neile väga tasakaalukalt ja kompromissi otsivalt (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 52, 54–58).

16. oktoobril 1997 saatis EMK Tartu kogudus politseiprefekt Raivo Palule avalduse, milles väitis, et Tartu Aleksandri koguduse preester Puusaar ei täida 30. juunil 1996 sõlmitud Sõbra 19a rendilepingut, mis tagas metodisti kogudusele alumise saali kasutamise pühapäeval kella 12.30 kolmapäevani ja laupäeviti kell 17.00. Puusaare eestvedamisel olid 29. juulil kirikust välja tõstetud metodistide kirikupingid, osadesse oli taotud ka naelu. 12. oktoobril ei lastud lõikuspüha teenistusele saabunud metodiste uksest sisse ja kiriku ukseelukki oli vahetatud. Kohale kutsutud politsei korraldusele inimesed kirikusse lasta Puusaar ei kuuletunud, väites, et rendileping tema arvates enam ei kehti. 15. oktoobril ei lastud metodiste taas kirikusse ning teadetetahvlilt oli maha võetud ka info EMK Tartu koguduse kohta. EMK Tartu kogudus palus EAÕKi Tartu Aleksandri koguduse preester Puusaarele koostada haldusõiguse rikkumise protokollid ning aidata taastada EMK seaduslikud õigused ruumide kasutamiseks rendilepingu kohaselt (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 59). Tartu Politseiprefektuuri prefekt Raimond Träss vastas 19. novembril, et ei saa Puusaart vastutusele võtta, kuna Sõbra 19a õigustatud subjektiks on EAÕK ja EAÕK Sinodi otsusega nr 95/4 1. oktoobrist 1995 on antud volikiri Sõbra 19a kasutamise seotud asjaajamisteks Henn Tossole. 28. oktoobril 1997 saatis Tosso Tartu politseiprefektile kirja, milles teatas, et Aleksandri kogudusel ei ole õnnestunud neist mitteolenevatel põhjustel sõlmida Sõbra tänaval teenistuste läbiviimiseks lepingut EMKiga. Samuti kinnitatakse selles kirjas, et 30. juunil 1996 sõlmitud rendileping EAÕK preestri Johannes Keskküla ja EMK Kiriku Valitsuse esimehe superintendendi Olav Pärnametsa vahel pole jõus (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 60).

19. oktoobril 1997 olid metodistid pöördunud antud küsimuses EAÕK *locum tenens* peapiiskop Johannese poole ning 28. oktoobril Ühinenud Metodisti Kiriku Põhjala ja Baltikumi piiskopkonna piiskopi Hans Växby poole. Mõlemad reageerisid ning piiskop Växby võttis ühendust metropoliit Johannesega, kes saatis 30. oktoobril 1997 preester Puusaarele kirja nr 1070/97, milles teatas, et tuleb sõlmida uus leping EMK Tartu kogudusega vana lepingu tähtaegadega (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 61, 63, 64).

Puusaar väitis, et peapiiskop Johannesel pole olnud ega ole volitusi kiriku varade suhtes, seega ei saanud ta neid anda preester Keskkülale. Preester Samuel Puusaar eiras, tõenäoliselt EAÕKi Sinodi 2. sekretäri Henn Tosso kaasteadmisel, EAÕKi tollase kirikupea kohuseid täitva Soome Õigeusu Kiriku peapiiskopi Johannese käsku ja nii tõsteti metodisti kogudus hoonest välja. 22. jaanuaril 1997 volitas EMK Kirikuvalitsus Tartu koguduse pastorit Priit Tamme lõpetama EMK Kiriku ja EAÕK vahel sõlmitud Sõbra 19a rendilepingut (EMK arhiiv, Sõbra 19a kirik, s 65). Metodisti kogudus lahkus 1997. aasta oktoobrikuus Sõbra tänava kirikust. Seejärel kasutasid nad Salemi baptistikoguduse palvelat Võru 18 ja Lille tänava adventikoguduse ruume, kuni aadressil Vallikraavi 16a asuva oma kiriku valmimiseni 2002. aastal⁶⁰.

12. juunil 1997 sõlmiti Aleksandri koguduse ja ERMi vahel ülemise saali kasutamise rendileping, mis lõpetati 1. jaanuaril 2003 (Aleksandri koguduse arhiiv. Rendileping ERMiga). 1998. aastal oli ERM restaureerinud Sõbra tänava kiriku kuplid ja sadeveesüsteemi ning 2000. aastal kogu katuse (Sikka 2001: 218–219). Sellest hoolimata oli Sõbra tänava hoidlas põhiprobleemiks liigniiskus ja sellest tulenev hallitus (Sikka 2003: 289). 2002. aastal viis ERM oma säilikut Sõbra tänava hoidlast välja. Lammutati hoidla tarbeks kirikusse ehitatud vaheseinad, vahelaed, trepid ja riiulid. 24. detsembril 2002 anti hoone kogudusele pidulikult üle. EAÕK metropoliit Stefanus (Charalambides) pidas õnnistuspalve; ülempreester Johannes Keskküla ja ERMi direktor Jaanus Plaat allkirjastasid üleandmis-vastuvõtmisakti (Sikka 2003: 267). Sestpeale kuulus õigeusu kirikuhoone taas täies ulatuses õigeusu kogudusele.

Kogudus üritas tagasi saada ka sundliitmise ajal Jüri kirikusse viidud ikonostaasi, ikoone ja kirikutarvikuid. 7. oktoobril 1996 saadeti Tartu linnaarhiivi päring, leidmaks 25. augustil 1962 koostatud akti nr 13, mille alusel võõrandati Aleksander Nevski õigeusu kiriku varad ja anti need üle Jüri kirikule. 23. oktoobril vastati kogudusele, et Tartu Linna TSN Täitevkomitee üld- ja rahandusosakonna 1962. aasta dokumentides ei leidu nimetatud akti (Tartu Aleksandrite arhiiv. Kiri nr 43/TE-672). 1997. aastal koostas EAÕK nimekirja nõukogude perioodil suletud õigeusu kogudustest, mille sakraalatribuutika oli

---

⁶⁰) Andmed pärit EMK Tartu Püha Luuka koguduse pastori Priit Tamme saadetud e-kirjast töö autorile, 25.10.2016.

läinud VÕKi käsutusse ning nende hulgas oli ka Tartu Püha Aleksandri kogudus (Tartu Aleksandri arhiiv. EAÕK koguduste struktuur 1997. aasta haldusjaotuse alusel). Praegu on Sõbra tänava kirikus sundliitmise eelsest sisustusest alles vaid ülemise altarisaali kroonlühter. Alumise altarisaali Jumalaema Kaitsmise ikonostaas asub EAÕK Vara-Välgi Aleksander Nevski kirikus, kuhu selle viis 1964. aastal Vara-Välgi kogudust⁶¹ hooldanud Jüri koguduse preester Aleksei Herman.

---

⁶¹) Andmed sain suusõnaliselt ikonostaasi transpordi kohta tollaegselt koguduse liikmelt Peeter Somelarilt, 12.07. 2016.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli anda võimalikult täpne kronoloogiline ülevaade Tartu Aleksander Nevski kiriku ja koguduse ajaloost alates 1940. aastast kuni koguduse taastamiseni Eesti taasiseseisvumise ajal. Magistritöös kajastasin ka seda, mis toimus kirikuhoones ajal, kui õigeusu kogudust hoones ei olnud ning hoone ülemist korrust kasutas TRÜ Teaduslik Raamatukogu ja hiljem ERM oma fondihoidlana (ERMi direktor Aleksander Peterson suutis päästa hoone võimaliks ümberehitamisest). Alumist korrust kasutasid ka adventistid ja metodistid, mis annab ilmekalt edasi tolleaegset suundumust suruda erinevad konfessioonid kokku samadesse sakraalhoonetesse.

Lisaks kronoloogilisele ülevaate andmisele uurisin, miks toimiv kogudus suleti ning peale sundliitmist Tartu Jüri kogudusega koliti suurenenud liikmete arvuga ühendkogudus väiksemasse ja halvemas seisus olevasse Jüri kiriku hoonesse, kuidas toimus Eesti taasiseseisvumisel koguduse taastamine ja kes selle algatas ning mis rolli mängis taastatud Tartu Aleksandri kogudus EAÕKi taastamises.

Esitatud küsimused leidsid vastused:

- 1) 1962–1964. aastate nõukogude religioonipoliitika karmistumise tagajärjel suleti Tartu Aleksander Nevski kogudus 1962. aastal koos 10 teise õigeusu kogudusega. VÕKi Eesti piiskopkonna eestvedamisel ja Tartu Linna TSN Täitevkomitee survele otsustati Tartu kaks eestikeelset õigeusu kogudust ühendada. Sulgemiseks valiti Aleksandri kogudus, kuna see oli vähese liikmete arvuga kogudus suures ja heas korras olevas sakraalhoones, millele oli Tartu linnavalitsus planeerinud juba teise kasutuse;
- 2) taasiseseisvunud Eestis hakkas Aleksandri kogudust taastama isiklikul initsiatiivil eestlasest preester Johannes Keskküla. Taastatud koguduse ametlikuks preestriks ta paraku ei saanudki, vaid teenis nõ mitteametlikult ehk ilma kanoonilise kirjaliku loata;
- 3) Keskküla oli EAÕKi autonoomia taastamise üks eestvedajaid ning Tartu

Aleksandri kogudusest sai taastatava EAÕKi üks esimesi kogudusi.

Kokkuvõttes võib öelda, et Tartu Aleksandri õigeusu koguduse elus peegeldub nii Eesti ajalugu kui ka Eesti õigeusu kiriku ajalugu oma tõusude ja mõõnadega kuni kiriku jagamiseni Moskva ja Konstantinoopoli jurisdiktsioonide vahel.

Allikad ja kirjandus

Rahvusarhiivi Ajalooarhiiv

EAA.1655.3.599. Eesti Aposteliku Õigeusu Kiriku Sinod. Toimik Tartu Aleksandri koguduse kohta. 1916-1943.

EAA.1978.1.79. Tartu Aleksandrite kiriku veike osaline ajalugu. Alustas August Soll 1937. aastal kasutades arhiivis leiduvaid dokumente ja oma isiklike märkmeid. Aastad 1913 kuni 1964.

EAA.1978.2.2. Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja 19.04 ja 10.05. 1947.

EAA.1978.2.3. Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja 19.04. 1948.

EAA.1978.2.5. Tartu Aleksander Nevski koguduse juhatuse ja täiskogu protokollide raamat 1946–1956.

EAA.1978.2.6. Tartu Aleksander Nevski koguduse juhatuse koosolekute protokollide ära kirjad 1956.

EAA.1978.2.7. Tartu Aleksander Nevski koguduse protokollide raamat 1956–1962.

EAA.1978.2.17. Tartu Aleksander Nevski Apostliku Õigeusu Kogudus. Lühike ülevaade kiriku 25–aastase ajaloo kohta. Alustatud 1939, lõpetatud 1939.

EAA.1978.2.19. Tartu Aleksander Nevski Apostliku Õigeusu koguduse 1941. aasta aruanne.

EAA.1978.2.20. Tartu Aleksander Nevski Apostlik Õigeusu koguduse 1943. aasta aruanne.

EAA.1978.2.21. Tartu Aleksander Nevski Apostlik Õigeusu koguduse 1946. aasta kvartaliaruanded.

EAA.1978.2.23. Tartu Aleksander Nevski apostliku õigeusu koguduse aastaaruanne 1955.

EAA.1978.2.24. Tartu Aleksander Nevski apostliku õigeusu koguduse aastaaruanne 1956.

EAA.1978.2.27. Tartu Aleksander Nevski apostliku õigeusu koguduse aastaaruanne 1958.

EAA.1978.2.30. Sõjavarustuse valmistamiseks antavate asjade nimekiri ja

sõjakahjude teadaanne 1942.

EAA.1978.2.31. Informatsioon koguduse elust ja koguduse tegevuse aruanne 1955.

EAA.1978.2.133. Avalduste ja tõendite ära kirjad 1958.

EAA.1978.2.135. Koguduse liikmete ja preestri avaldused ning otsused avalduste rahuldamise kohta 1962.

EAA.1978.2.176. Kirjavahetus ap.-õigeusu kiriku metropoliidiga ja Tartu Linnavalitsusega jumalateenistuste läbiviimise asjus 1942.

EAA.1978.2.177. Sinodi kirjad koguduse juhatusele 1942.

EAA.1978.2.178. Kirjavahetus Tartumaa praostiga palvetamise, jm. küsimuses 1945.

EAA.1978.2.179. Eesti piiskopkonna valitseja kiri Tartu Aleksander Nevski apostliku õigeusu koguduse juhatusele preestri kohusetäitja määramise küsimuses 24.12. 1953.

EAA.1978.2.180. Kirjavahetus Eesti piiskopkonna valitsuse, Tallinna ja Eesti piiskopi, hariduse omandamise, jumalateenistuste läbiviimise, remondi, jm. asjus 1954.

EAA.1978.2.181. Kirjavahetus kirikuteenistuste pidamise, remontööde teostamise ja preestrite kohale määramise ning vabastamise küsimuseks 1955.

EAA.1978.2.182. Kirjavahetus Tallinna Eesti piiskopiga, Vene õigeusu kiriku asjade nõukogu ENSV volinikuga ja teistega, jumalateenistuste läbiviimise, remondi, jm. küsimuses 1956.

EAA.1978.2.183. Kirjavahetus kirikuteenistuste pidamise ja kiriku remondi teostamise küsimustes 1957.

EAA.1978.2.184. Kirjavahetus Eesti piiskopkonna valitsuse, Tallinna Eesti piiskopi, Tartu linna TSN Täitevkomitee ja teistega jumalateenistuste läbiviimise ja kirikuhoone kasutamise asus 1958.

EAA.1978.2.186. Kirjavahetus Tallinna ja Eesti piiskopi, Tallinna Eesti piiskopkonna valitsuse ja Tartu linna TSN Täitevkomiteega ning teiste ametitega remondi ja jumalateenistuste läbiviimise küsimustes 1960.

EAA.1978.2.187. Kirjavahetus Eesti piiskopkonna valitsuse, Tartu linna TSN Täitevkomitee jt. kirikuteenistuste läbiviimise jm. küsimustes 1961.

EAA.1978.2.188. Kirjavahetus Tartu linna TSN TK, TRÜ ja Tartu Jüri koguduse juhatusega ruumide kasutamise, koguduste liitmise jm. küsimustes 1962.

EAA.5452.5.1779. Tartu Linnavalitsus. Linnavarade osakond. ÖVVTK 52; 62/2220. Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku (Tartu Aleksandri koguduse) taotlusel õigusvastaselt võõrandatud vara Saekoja 23, 25 (kinnistu nr 2191, 1352) ja Sõbra 19a (kinnistu nr 1744) tagastamise ja kompenseerimise toimik. Alustatud 17.01.1992, lõpetatud 11.11.1997.

EAA.T-15.1.698 Toimik 144. Täitevkomitee istungite protokollid nr 1721 ja otsused nr 315–406. 1971.

EAA.T-1168.3.1338. Tartu inventariseerimise büroo Tartumaa hooneregistri kommunaalfondi toimik nr 462. Tartu Sõbra tn 19a Aleksander Nevski kirik ja kogudus. 1952- 2003.

Rahvusarhiivi Riigiarhiiv

ERA.R-1989.3.415. EA-ÕK Tartu Aleksander Nevski 1945–1962.

ERA.R-1989.3.503. Seitsmenda Päeva Adventistide Tartu kogudus 31.03. 1945–07.01. 1990.

ERA.R-1989.3.516. Tartu Jüri (Georgi) kiriku kogudus 20.05.1945–10.01.1990.

Eraarhiivid

EMK Tartu Püha Luuka koguduse arhiiv. Tartu metodisti koguduse protokollid. Toimik nr 2, alustatud 11.02. 1945, lõpetatud 07.03. 1976.

EMK Tartu Püha Luuka koguduse arhiiv. Sõbra 19a kirik. 1963–1997.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. Rendileping ERMiga.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. Õigeusu Kirik Eestis Tallinna Piiskopkonna Valitsus. Eesti piiskopkonna koguduste eestseisjatele. Ringkiri nr 374. 06.06. 1991.

Tartu Pühade Aleksandrite arhiiv. Avaldus Eesti Ajalooarhiivi direktorile 19.11. 1992.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. Pöördumine Bartholomeose poole 4.11. 1993.

Tartu Pühade Aleksandrite arhiiv. Eesti Vabariigi siseministeeriumi tunnistus

EAÕKi registreerimisest 11.09. 1993.

Tartu Pühade Aleksandrite arhiiv. Eesti Vabariigi siseministeeriumi tunnistus EAÕKi Tartu Püha Aleksandri koguduse registreerimisest 07.09. 1993.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. Tartu ÕVVTKi teade EAÕK Sinodile. Teade 2T1629. 29.12. 1994.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Tartu Püha Aleksandri koguduse pöördumine Ülipühitsetud Tallinna ja Eesti ülempiiskopi Korneliuse, Stockholmi EAÕK Sinodi ja Tartumaa praost Simeon Kružkovi poole. 24.08. 1995.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. Tartu Linnarhiivi vastus nr 43/TE-672. 23.10. 1996.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. Pöördumine Karjala ja kogu Soome peapiiskopi ja Tallinna ja Eesti metropoolia *locum tenensi* Johannese poole. 28.03. 1996.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. Karjala ja kogu Soome peapiiskopi ja Tallinna ja Eesti metropoolia *locum tenensi* Johannese volitus nr 266/96 Johannes Keskkülale. 03.04. 1996.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. Ülempiiskop Johannese volituskiri Samuel Puusaare koguduse ajutiseks preestriks kinnitamiseks. 09.07. 1997.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. EAÕK koguduste struktuur 1997. aasta haldusjaotuse alusel. 03.10. 1997.

Tartu Pühade Aleksandrite koguduse arhiiv. EAÕKi preestritele ja kogudustele ette lugemiseks liturgial. Konstantinoopoli kõrgema kirikukohtu otsus Samuel Puusaare ja Gabriel Kerese tagandamine preestriametist 1/1/99 15. 12. 1999.

Aivar Sarapiku eraarhiiv. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku vaimulike ja koguduste pöördumine Tema Pühaduse, Konstantinoopoli, Uue Rooma Peapiiskopi ja Üleilmse Patriarhi Bartolomeuse poole 28.09. 1993.

Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Korneliuse korraldus nr 267, 25.03. 1993.

Aivar Sarapiku eraarhiiv. Pöördumine avalikuse poole 24.04. 1993.

Aivar Sarapiku eraarhiiv. Avaldus Eesti Vabariigi Siseministeeriumi usuasjade talituse poole 19.07. 1993.

Aivar Sarapiku eraarhiiv. Tartu Aleksandri koguduse pöördumine EAÕK Sinodi

poole 20.06. 1993.

Aivar Sarapiku eraarhiiv. Johannes (Ülo) Keskküla enda kirjutatud elulookirjeldus 4.09. 1998.

Trükitud allikad ja kirjandus

Dokumente Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku lähiminevikust (1996–1999) 1. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Sinod. Tartu, 1999.

Eesti Piiskopkonna Nõukogu Teataja, nr 5, 31.03. 1947.

ENSV ÜVT 1990; 2; 180. ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus 30.03. 1990 “Eesti riiklikust staatusest”.

Kaljuskosk, August. *Metropoliit Aleksander*. EAÕK Päevastik 1995. Tallinn, 1994.

Ringvee, Ringo. *Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991- 2008*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.

Papathomas, Grigorios D. *Kiriku teoloogia kanoonilise teoloogia dialektiline suhe (Teoloogilised ja kanoonilised uurimused)*. Tartu, 2007.

Schvak, Toomas. *Nõmme Ristija Johannese kogudus*. Püha Johannese Kooli Sihtasutus, Tallinn, 2013.

Schvak, Toomas. *Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni*. Mitut usku Eesti IV. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015.

Sikka, Toivo. ERM 1993. ERM aastaraamat XL. Tartu 1994.

Sikka, Toivo. ERM 1998. aastal. ERM aastaraamat XLIII. Tartu 1999.

Sikka, Toivo. ERM 2000. aastal. ERM aastaraamat XLV. Tartu 2001.

Sikka, Toivo. ERM 2002. aastal. ERM aastaraamat XLVII. Tartu 2003.

Stefanus, Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. *Pilguheit õigeusku*. Tallinn, 2011.

Sõtšov, Andrei. *Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik 1940–1945*. Tartu Ülikooli Usuteaduskond, 2001.

Sõtšov, Andrei. *Eesti Õigeusu piiskopkond Stalini ajal, aastail 1945–1953*. Tallinn, 2004.

Sõtšov, Andrei. *Eesti Õigeusu Piiskopkond Nõukogude religioonipoliitika mõjuväljas 1954-1964*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008.

Sõtšov, Andrei. *Eesti õigeusu koguduste likvideerimine Nikita Hruštšovi ajal aastail 1954–1964*. Acta Historica Talliensia nr 11, 2007.

Raudsaar, Frederik. *Kuidas Eesti Rahva Muuseum sai oma hoidlaks meie kiriku ülemise altarisali.* Tartu Aleksandri Koguduse Sõnumid nr 12(14). EAÕK Tartu Aleksandri Kogudus, 2003.

Ajaleheartiklid

Gaškov, Ago. *Patriarh Aleksius II andis Eesti Apostlikule Õigeusu Kirikule autonoomia.* Postimees. 30.04. 1993.

Tosso, Henn. *Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikut ja Vene Õigeusu Kiriku Moskva Patriarhaadi piiskopkonnast Eestis.* Rahva Hääli. 28.04. 1994.

Veebilehed

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku veebileht. <http://www.eoc.ee/eesti-apostlik-oigeusu-kirik/vaimulike-andmebaas/>. 10.02. 2017.

EMK Tartu Püha Luuka koguduse veebileht. <https://tartu.metodistikirik.ee/www/Ajalugu> 10.02. 2017.

SPA Tartu Hea Lootuse koguduse veebileht. http://tartu.advent.ee/?page_id=230 10.02. 2017.

Eesti Nõidade Liit. www.eestinoidadeliit.ee 10.02.2017.

Suulised teated

Kampus, Orenti. 20.12. 2016.

Uuk, Olev. 10.10. 2016.

Somelar, Peeter. 12.07. 2016.

Kirjalikud teated (e-kirjad)

Ermel, Malle. 03.07. 2016.

Kampus, Orenti. 13.12. 2016.

Tamm, Priit. 25.10. 2016.

Summary

The aim of this Master's thesis was to provide as chronologically accurate overview of the history of Tartu Aleksander Nevski Church and congregation as possible from 1940 until the restoration of the congregation when Estonia had restored independence. In the Master's thesis, I also reflected what happened in the church building when there was no Orthodox congregation in the building and the top floor of the building was used by the Research Library of Tartu State University and later by the Estonian National Museum as a storage facility of its collections (Aleksander Peterson, the Head of the Estonian National Museum, managed to save the building from reconstruction into a gymnasium). The bottom floor was also used by the Adventists and the Methodists which also expressively conveys the trend of that time to force different confessions into the same sacral buildings.

In addition to providing a chronological overview, I studied why the functional congregation was closed and why, after forced joining with Tartu George's congregation, the combined congregation with an increased number of members was moved to a smaller building of George's Church that was in a worse state, how the restoration of the congregation took place after Estonia has restored independence, who started it and what role did the restored Tartu Aleksandri congregation play in the restoration of the Estonian Apostolic Orthodox Church.

The questions asked were answered:

1) After the Soviet religion policy of 1962–1964 was made stricter, Tartu Aleksander Nevski congregation was closed in 1962 together with 10 other Orthodox congregations. On the initiative of the Estonian bishopric of Russian Orthodox Church and under pressure from the Executive Committee of the Council of People's Commissars of Tartu City, it was decided to join the two Estonian Orthodox congregations. Aleksandri congregation was chosen to be closed because this was a congregation with a small number of members in a big and well-maintained sacral building, for which Tartu city government had already planned another use.

2) Johannes Keskküla, an Estonian priest, started on his own initiative to restore Aleksandri congregation in re-independent Estonia. However, he did not become the official priest of the restored congregation, he served unofficially, i.e. without the canonical written permission.

3) Keskküla was one of the initiators of the restoration of the autonomy of the Estonian Apostolic Orthodox Church and so Tartu Aleksandri congregation became one of the first congregations of the Estonian Apostolic Orthodox Church.

In conclusion it can be said that the life of Tartu Aleksandri Orthodox congregation reflects Estonian history as well as the history of Estonian Orthodox Church with its ups and downs until the church was divided between the jurisdictions of Moscow and Constantinople.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks
tegemiseks

Mina, Toomas Erikson,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose, “Tartu Aleksander Nevski kiriku ja koguduse ajalugu 1940ndatest aastatest kuni koguduse sulgemiseni ja taasavamiseni”, mille juhendajateks on prof. dr. theol. Riho Altnurme, Tartu Ülikool ja Toomas Schvak MA, Tartu Ülikool,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus

23.04.2017